



CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND 14e jaargang 1995, nr. 1



Antiquariaat
Het Bisschopshof



Oude Boeken, Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht 030-314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Plaatsbeschrijvingen en atlassen
Geïllustreerde boeken



CAERT-THRESOOR

Inhoud 14e jaargang 1995, nr. 1

**Het nut van oude kaarten voor
historisch-geografen: de bevindingen
tijdens een onderzoek**

W. Ligtendag 1

**De kaartenverzameling van de
gemeente Heemstede**

R.H.A. van Bruggen 6

Ortelius zag continenten al drijven

M.P.R. van den Broecke 9

Zoeken naar kaarten in boeken

P. van Gestel 11

**Eila Campbell (1915-1994) en
Helen Wallis (1924-1995)**

C. Koeman 13

Varia Cartographica

16

Besprekingen

19

Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven

23

Redactie

Dr. H.P. Deys, Drs. M.M.Th.L. Hameleers,
Dr. P.C.J. van der Krogt, Drs. A.H. Ruitinga,
J.W.F. Voogt, Drs. D. de Vries
Drs. J.W.H. Werner

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC
Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het redactiesecretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 32,50 per
jaar (vier nummers), buitenland f 55,—. Losse nummers
f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen
en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-
44667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de re-
dactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr.	f 110,—
halve pagina per nr.	f 80,—
1/4 pagina per nr.	f 55,—

Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst
10% korting; zelfde tekst 15% korting.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

De Oude Maas bij Dordrecht. Detail van blad No. 7 van
de eerste editie van de Rivierkaart van de Oude en Nieu-
we Merwede, in 11 bladen uitgegeven van 1858-1864 op
de schaal 1:10.000.

Het was een van de eerste Nederlandse kaarten in kleu-
renlithografie, door het Topografisch bureau onder lei-
ding van C.F. Eckstein vervaardigd.



MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

Het nut van oude kaarten voor historisch-geografen: de bevindingen tijdens een onderzoek

Inleiding

Oude kaarten zijn een belangrijke informatiebron voor historisch-geografen. Meer dan geschreven bronnen leveren ze gegevens die direct plaatsbaar zijn in ruimte en tijd. Vooral daardoor vergroten ze het inzicht in vroegere geografische situaties en ontwikkelingen aanzienlijk. Het is waarschijnlijk juist door de presentatievorm van de gegevens dat er bij historisch-geografen, maar ook bij andere onderzoekers, vrij weinig behoefte bestond om oude kaarten aan een nauwkeurige inhoudelijke analyse te onderwerpen. Soms was dat terecht, maar vaak ook niet. In elk geval zijn hierdoor de technieken voor de inhoudelijke analyse van deze kaarten amper ontwikkeld. Een kritisch apparaat ter analyse van oude kaarten ontbreekt. Deels houdt dit ook verband met het feit dat tot voor kort het kritisch selecteren van oude kaarten over een thema of een gebied als gevolg van gebrekkige ontsluiting vrijwel ondoenlijk was.

In het kader van het project *Kustgenese*, dat is gericht op een efficiënter beheer van de Nederlandse kuststrook,¹ was het noodzakelijk inzicht te verkrijgen in de kustontwikkeling in het verleden. Voor dat doel werden reconstructies vervaardigd van de kustlijn vanaf de Frans-Belgische grens tot aan Wilhelmshaven in Duitsland voor de jaren 1600 en 1750. De gegevens daarvoor werden geput uit een groot aantal oude kaarten. Op de reconstructies zelf zal hier niet worden ingegaan. De reconstructiekaarten zijn elders gepubliceerd.² In dit artikel zal aandacht worden besteed aan het selecteren en analyseren van de oude kaarten. Het gedeelte over de verzameling van de kaarten is niet meer dan een korte verslaglegging van de gevolgde gang van zaken. Voor het deel over de analyse van de kaarten zal evenwel worden getracht om enkele meer algemeen geldende opmerkingen te maken over de inhoudelijke kant van oude kaarten. Het doel van deze uiteenzetting is om een overzicht te geven van de problemen waarvoor de historisch-geograaf zich gesteld ziet als hij oude kaarten meer dan oppervlakkig bij zijn bronnenmateriaal betreft. De nadruk zal liggen op die aspecten die rechtstreekse relevantie hebben voor het historisch-kartografisch onderzoek. Op deze manier wil ik aangeven op welke facetten van de oude kaarten de gezamenlijke inspanningen van

historisch-geografen en historisch-kartografen zich vooral dienen te richten om te komen tot een optimale collectie selectie- en analysetechnieken.

Het selecteren

Tijdens het onderzoek kwamen in principe alle kaarten van omstreeks 1600 en van omstreeks 1750 waarop het te reconstrueren deel van de kustlijn is afgebeeld, en waarop tevens enkele tegenwoordig nog lokaliseerbare punten voorkomen, in aanmerking om geselecteerd te worden. Vanwege de beperkte hoeveelheid beschikbare tijd, kon de inventarisatie van de kaarten niet uitputtend zijn. Voor het Belgische en Noordwest-Duitse kustgebied werden alleen de in Nederlandse verzamelingen aangetroffen kaarten alsmede voor Noord-Duitsland reeds bestaande reconstructies gebruikt. Ook werd slechts een beperkt deel van de atlaskaarten onderzocht en is afgezien van het systematisch raadplegen van zeekaarten, omdat de kustlijn hierop vrijwel altijd tamelijk schematisch is afgebeeld. Dit soort kaarten waren voor mijn doel dus meestal ongeschikt.

Toch kan gesteld worden dat, voor zover het om het Nederlandse kustgebied gaat, het overgrote deel van de in aanmerking komende kaarten bekeken is. Daartoe werden de door Koeman³ en Donkersloot-de Vrij⁴ vervaardigde kaartbeschrijvingen doorgenomen. Deze, en met name de in de laatstgenoemde publikatie, bleken van grote waarde. Ik werd hierdoor verwezen naar kaarten die mogelijk of zelfs met zekerheid voor mijn doel geschikt leken. Tevens werd duidelijk welke kaartenverzamelingen bezocht moesten worden. Dit bleken de collecties van de rijksarchieven van de kustprovincies (met inbegrip van het Algemeen Rijksarchief) en de universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Leiden te zijn.

Donkersloot-De Vrij stelt uitdrukkelijk dat niet alle haar bekende topografische kaarten in de rijksarchieven uit de periode vóór 1750 in haar werk zijn opgenomen. Alleen die kaarten die naar haar oordeel voldoende of belangrijke topografische details bevatten, zijn vermeld.⁵ Het werk van Koeman kan evenmin bogen op volledigheid. In zijn opsomming van kaarten uit de eeuw na 1750 ligt de nadruk vooral op gedrukte exemplaren. De meeste manuscriptkaarten komen er dus niet in voor. Dit was reden om de verzamelingen zelf nog eens door te nemen. De beide verzamelingen in de universiteitsbibliotheken zijn door mij overigens slechts gedeeltelijk geraadpleegd. Zoals bekend bestaan er aanzienlijke verschillen tussen kaartenverzamelingen als het gaat om toegangen. Bij sommige verzamelingen moet men het doen met een kaartstelsel of een inventaris met daarin een tamelijk summiere beschrijving van de kaarten. Bij andere is van

Dr. W.A. Ligtenag, historisch geograaf aan de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam (zie ook *Caert-Thresoor* 13(1994)4, blz. 111).

elke kaart naast een uitgebreide beschrijving ook een afbeelding aanwezig, waardoor men vrij snel de relevante kaarten uit het totale bestand kan selecteren. Ondanks deze verschillen vormde geen der toegangen een werkelijk probleem. Ook het doornemen van de minder rechtstreeks toegankelijke kaartenbestanden kon toch relatief vlug gebeuren. Een probleem bestaat met name aan de beheerszijde. Alle mogelijk in aanmerking komende kaarten moeten in origineel bekeken worden, wat leidt tot overmatig heen en weer gesleep van kaarten tussen depot en gebruikersruimte, met alle nadelige gevolgen van dien.

De eigen inventarisatiewerkzaamheden bleken inderdaad van nut te zijn. Onder de door Donkersloot-De Vrij niet opgenomen exemplaren zaten enkele voor ons doel goed bruikbare bladen. Daarnaast kon de lijst worden aangevuld met een aanzienlijk aantal kaarten van ná 1750. Een deel van de vooraf uit de lijst geselecteerde kaarten bleek bij eerste raadpleging niet geschikt te zijn omdat ze te schetsmatig getekend waren, of omdat de kustlijn er niet op afgebeeld stond.

Van de aldus bestudeerde kaarten bleven er uiteindelijk 135 over die op het eerste gezicht geschikt waren als bron voor de reconstructie van de beide kustlijnen. Van 27 waren facsimile-uitgaven beschikbaar. Van de resterende 108 kaarten zijn foto's vervaardigd.

De analyse

Oude kaarten worden veelal onderverdeeld in een groot aantal soorten. Zo onderscheidt Donkersloot-De Vrij de volgende vijf categorieën: kaarten ten behoeve van juridische kwesties, algemene topografische overzichtskaarten, civiel- en cultuurtechnische kaarten, pre-kadastrale kaarten en militaire kaarten.⁶ Deze worden vervolgens nog verder onderverdeeld en resulteert in een indeling in twaalf typen. Koeman hanteert in zijn overzichtswerk over de geschiedenis van de kartografie Nederland een vergelijkbare indeling.⁷ Bij dergelijke indelingen worden verschillende criteria gehanteerd. Deze hebben te maken met het doel, maar vooral ook hier met de verschijningsvorm van de kaarten.

Hoe waardevol deze indelingen ook mogen zijn, ze zijn niet erg relevant als het gaat om de inhoudelijke analyse van oude kaarten. Tijdens het onderzoek bleek namelijk dat er geen sprake is van inhoudelijke kenmerken van een bepaalde kaartsoort, die daaraan zo eigen zijn dat ze dwingen tot een exclusieve manier van analyseren. Enerzijds kwam het vrij vaak voor dat kaarten behorende tot verschillende soorten in kwantitatief en kwalitatief opzicht zodanig overeenkomende informatie boden, dat de inhoud op vrijwel identieke wijze kon worden geanalyseerd en benut. Anderzijds is het meermalen voorgekomen dat de inhoud van kaarten behorende tot één en dezelfde soort zo sterk van elkaar verschilde dat de manieren waarop ze konden worden geanalyseerd en gebruikt erg afweken.

Deze indelingen in soorten bleken wel van enig belang tijdens de verzamelfase. Meestal geven ze op voorhand globale informatie over zaken als het doel, de schaal, de

gedetailleerdheid, etc. Zodoende had ik van tevoren al enig idee of, en in hoeverre een kaart geschikte informatie zou bieden.

Voor een inhoudelijke analyse van oude kaarten is het zinvoller om niet de kaarten zelf, maar het doel van vervaardiging en het gebruik ervan centraal te stellen. Tijdens het onderzoek bleek namelijk dat, ongeacht welk type kaart het betreft, bij de analyse van de inhoud van een oude kaart steeds twee zaken van belang zijn: het doel waarvoor de oude kaart werd vervaardigd en het doel waarvoor de kaart wordt geanalyseerd. De eerste doelstelling is in hoge mate bepalend voor de kwantiteit en de kwaliteit van de informatie die een kaart in zich bergt. De tweede doelstelling bepaalt welk deel van de geboden informatie relevant is.

Het vervaardigingsdoel

Veel oude kaarten geven de topografische elementen die op het moment van vervaardiging bestonden erg selectief weer. Dit heeft een direct verband met het doel waarvoor de kaart vervaardigd werd. Gezien de moeite en tijd die het in kaart brengen van een gebied kostte, was de neiging groot om elementen die in verband met het karteringsdoel niet van belang waren weg te laten. Het vervaardigingsdoel heeft in kwalitatieve zin zijn uitwerking op de weergave van de kaartelementen. Gegeven de met het karteringsdoel samenhangende selectieve weergave van elementen op oude kaarten, kunnen we die elementen in twee categorieën onderverdelen. De eerste betreft de elementen die per se weergegeven moesten worden. Deze categorie noem ik *kernelementen*.⁸ De tweede categorie betreft de verzameling elementen die niet van cruciaal belang waren en eigenlijk slechts dienden als (veredelde) bladvulling of als hulp ter oriëntatie in het terrein. Van kernelementen mag men aannemen dat ze overeenkomstig de toenmalige topografische werkelijkheid zijn weergegeven. Voor niet-kernelementen geldt dit niet. De kans is vrij groot dat ze onnauwkeurig zijn afgebeeld omdat ze niet zijn gemeten en/of omdat ze zonder meer van oudere kaarten zijn overgenomen.

Geconstateerd kan worden dat een andere door historisch- kartografen gemaakte indeling wel zinvol is als het gaat om de inhoudelijke analyse van oude kaarten. Ik doel hier op de indeling voor wat betreft de nauwkeurigheid. Er worden drie soorten nauwkeurigheid onderscheiden: topografische, chronometrische en meetkundige nauwkeurigheid.⁹ Bij de topografische nauwkeurigheid gaat het erom welke selectie er door de kaartvervaardiger is gemaakt uit het totaal aan elementen in het terrein. Bij de chronometrische nauwkeurigheid speelt de vraag in hoeverre de kaart de toestand weergeeft op het moment dat zij vervaardigd werd. De meetkundige nauwkeurigheid betreft de mate waarin kaartelementen afstands-, oppervlakte- en hoekgetrouw zijn afgebeeld. Het mag duidelijk zijn dat de topografische nauwkeurigheid voor een groot deel het resultaat is van de invloed van het karteringsdoel op de kwantitatieve samenstelling van de elementen van een oude kaart. Evenzo mag blij-



Afbeelding 1. Kaart van het dorp Zandvoort met de omliggende duinen en landen in 1617, vervaardigd door J.D. Verbeek (ARA, VTH 2537).

ken dat de beide andere soorten nauwkeurigheid in hoge mate samenhangen met de door het karteringsdoel bepaalde kwalitatieve samenstelling van deze elementen. Het doel van de oude kaart is dus van grote invloed op alle drie de aspecten van nauwkeurigheid. Hierdoor houden deze aspecten ook onderling verband.

Tijdens het onderzoek bleek het voordeel van het duidelijk onderscheid maken in de drie genoemde soorten nauwkeurigheid. Door dit te doen kon dikwijls beter worden ingeschat wat het doel van de kaart precies was en welke kaartelementen tot de kernelementen behoorden. Ook leverden, juist vanwege het feit dat de drie soorten nauwkeurigheid verband houden, gegevens omtrent de ene soort nauwkeurigheid extra aanwijzingen op over de andere soorten. Zodoende werd dikwijls een beter zicht verkregen op de onvolkomenheden die een kaart bevatte en de consequenties die dat had voor de bruikbaarheid ervan. Ik zal dit met een eenvoudig voorbeeld trachten te illustreren.

De kaart van D.C. Verbeek van Zandvoort en omgeving uit 1617¹⁰ beeldt enkele tientallen hectaren af (afb. 1). Vermoedelijk heeft er een toelichting bestaan waarin nadere gegevens over het precieze doel, maar ook over de inhoud ervan te vinden waren. Het is onbekend of deze toelichting nog bestaat. Dit vormt een aanzienlijke handicap als het gaat om de bepaling van de bruikbaarheid van de kaart voor historisch-geografische doeleinden. De topografische nauwkeurigheid van de kaart is niet erg groot. Zoals figuur 1 laat zien, zijn er maar weinig verschillende elementen op weergegeven. Slechts enkele zijn exact getekend. De huizen binnen de kom van Zandvoort zijn schematisch getekend en gerangschikt. Hetzelfde geldt naar alle waarschijnlijkheid voor de duinen. Daarentegen lijken de kerk en de vuurtoren wel naar hun ware uiterlijk afgebeeld. Naar verhouding zijn ze

echter te groot. De enige detailinformatie op de kaart betreft de weergave van een zestal palen ten zuiden van het dorp.

Deze constatering met betrekking tot de topografische nauwkeurigheid stelt ons in staat om wat meer te zeggen over zowel de chronometrische als de meetkundige nauwkeurigheid van de kaart. De lage topografische nauwkeurigheid in combinatie met het gegeven dat slechts een klein gebied wordt afgebeeld, maakt het vrijwel zeker dat de kaart uitsluitend is getekend op grond van eigen waarnemingen van Verbeek. Het is zeer onwaarschijnlijk dat hij de kaart heeft gebaseerd op oudere kaarten. We kunnen daarom aannemen dat de chronometrische nauwkeurigheid van de kaart groot is.

Wat betreft de meetkundige nauwkeurigheid liggen de zaken iets ingewikkelder. Als het gaat om de hele kaart is deze, gezien de schematische weergave van een groot deel van de elementen, ongetwijfeld vrij laag. Maar we mogen alle kaartelementen niet over één kam scheren. Hier is het onderscheid tussen de kernelementen en de niet-kernelementen van belang. Dit is te maken op grond van het geconstateerde in verband met de topografische nauwkeurigheid. Aangezien alle detailinformatie belichaamd wordt door de kerk, de vuurtoren en de zes palen, mogen we veilig aannemen dat dit ook de kernelementen zijn. De meetkundige nauwkeurigheid daarvan is vrij groot. De ligging van de palen ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de kerk en de vuurtoren is op de kaart vastgelegd door vier lijnstukken, waarvan de lengte en de onderlinge hoeken zijn aangegeven. Meet men de lijnstukken op de kaart na, dan is van elk der lijnstukken de schaal te berekenen. Het blijkt dat de vier schaalwaarden erg dicht bij elkaar liggen. De minimale en maximale waarden wijken minder dan 2% van de gemiddelde waarde af.

Uit de tot nu toe naar voren gebrachte gegevens is ook iets af te leiden over het doel van de kaart. Het is duidelijk dat ze is vervaardigd om een grensscheiding ten zuiden van het dorp vast te leggen. Deze grens was blijkbaar gemarkeerd met palen. Uit de kaart zelf wordt echter niet duidelijk wat voor grens het precies betrof.

Het onderzoeksdoel

Voor wat betreft het doel waarvoor een oude kaart wordt geanalyseerd, gaat het vooral om de vraag of men alleen geïnteresseerd is in de aan- of afwezigheid van bepaalde kaartelementen en/of in het karakter daarvan, of dat men ook de exacte locatie wil vaststellen. In het eerste geval heeft men alleen te maken met de topografische en chronometrische nauwkeurigheidsaspecten. In het tweede geval is ook de meetkundige nauwkeurigheid van belang. Dat levert dikwijls extra complicaties op. Dit kan opnieuw geïllustreerd worden met behulp van de kaart van Verbeek. Als men aan de hand van deze kaart de ligging van de kustlijn voor Zandvoort in 1617 wil bepalen, dan is er in de eerste plaats een probleem dat verband houdt met de topografische nauwkeurigheid: de vraag of de hoog- dan wel de laagwaterlijn is getekend. Heeft men daarvoor een oplossing gevonden,¹¹ dan speelt vervolgens de vraag of de kustlijn in meetkundig opzicht juist is weergegeven. De genoemde grens liep door tot aan zee. Van het dichtst bij zee gelegen deel is de lengte niet opgegeven, maar het is aannemelijk dat de hele grens is ingemeten. Waarschijnlijk is dus ook het snijpunt van de grens met de kustlijn via meting bepaald en mogen we dit punt tot de kernelementen rekenen. Aangezien de grens tamelijk schaalvast is ingetekend, is de kans vrij groot dat de kustlijn ter plaatse van het snijpunt meetkundig juist getekend is. Hier blijkt overigens het belang van de bijbehorende toelichting. Zouden we die kunnen raadplegen, dan zouden we daaruit hoogstwaarschijnlijk kunnen opmaken of Verbeek het snijpunt op de kustlijn inderdaad gemeten heeft.

Men zou de indruk kunnen krijgen dat het voornamelijk de meetkundige nauwkeurigheid is die een probleem vormt en dat er weinig aan de hand is als men niet geïnteresseerd is in de precieze ligging van de kaartelementen. Dat is niet het geval. Tijdens mijn onderzoek bleek dat niet de meetkundige, maar de chronometrische nauwkeurigheid dikwijls het voornaamste probleem was. De meetkundige nauwkeurigheid is meestal direct uit de kaart af te leiden, ook al gaat dat soms gepaard met de nodige moeilijkheden.¹² Dat is eveneens het geval met de topografische nauwkeurigheid. Voor de chronometrische nauwkeurigheid geldt dit echter niet. Het is bekend dat veel oude kaarten gebaseerd zijn op eerdere karteringen (figuur 2). Bijna nooit kan goed worden vastgesteld welke elementen van een oude kaart overgenomen zijn van eerder vervaardigde kaarten. Het is dus ook vrijwel niet mogelijk om te bepalen of de overgenomen elementen up-to-date zijn gebracht. Veelal komt men niet verder dan het vermoeden dat dit mogelijk wel is gebeurd met de kernelementen, maar niet of in veel mindere mate met de overige.



Afbeelding 2. Deel van de Land caerte ende water caerte van Noordt Hollandt ende West-Vrieslandt met d'aenliggende landen in 1575, vervaardigd door J.J. Beeldsnijder (ARA, VTH 2462). Dit deel van de kaart is gebaseerd op de Caerte vant Hontbos ende Zijplant met huere omleggende landen in 1572, vervaardigd door Adriaan Antonisz. (Rijksarchief Noord-Holland, A(492.631.285)21).

Besluit

Gebleken is dat een verantwoorde inhoudelijke analyse van oude kaarten in het kader van een historisch-landschappelijke studie meestal erg arbeidsintensief is. Dit geldt niet alleen in de gevallen dat men metingen aan de kaarten wil verrichten. Ook als men niet speciaal geïnteresseerd is in de exacte locatie van kaartelementen, kan men lang niet altijd volstaan met een globale beschouwing van één enkele kaart. De onzekerheden met betrekking tot de chronologische nauwkeurigheid dwingen er meestal toe om ook eerder vervaardigde kaarten van het betreffende gebied in studie te nemen.

Tevens mag uit het voorgaande zijn gebleken welke voorwaarden moeten worden vervuld, willen we oude kaarten zo optimaal mogelijk kunnen gebruiken. In de eerste plaats moet getracht worden van zoveel mogelijk kaarten de reden tot vervaardiging zo exact mogelijk te achterhalen. Dit vooral met het oog op een beter inzicht in de meetkundige en chronometrische nauwkeurigheid, alsmede in het onderscheid tussen de kernelementen en de niet-kernelementen. Dat houdt dus in dat het ten eerste gewenst is om de bij de kaarten behorende beschrijvingen op systematische wijze op te sporen.

In de tweede plaats is het noodzakelijk om voor alle regio's van Nederland tot een zo volledig mogelijk overzicht te komen van alle oude kaarten die in de loop van de tijd van de betreffende regio, of van een deel daarvan vervaardigd zijn. Daarbij moeten ook inbegrepen zijn de kaarten waarvan alleen bekend is dat ze bestaan hebben, maar die in de loop van de tijd verloren zijn gegaan.

Slechts dan kan wellicht van een redelijk aantal kaarten bepaald worden op welke oudere kaarten ze teruggaan en in hoeverre dat geresulteerd heeft in anachronismen. Wat betreft het laatstgenoemde punt is er al een goede start gemaakt. In de laatste decennia is er door historisch-kartografen heel wat werk verricht als het gaat om de inventarisatie en beschrijving van oude kaarten. Maar als deze werkzaamheden in de huidige vorm worden voortgezet, zal er een probleem gaan ontstaan. De kaartbeschrijvingen zullen te verspreid raken over vele verschillende en niet altijd even gemakkelijk raadpleegbare publikaties. Het is daarom van het grootste belang dat de gegevens in een centraal beheerde database worden opgeslagen. Uiteraard zouden daarin ook de gegevens aangaande de bij de kaart behorende documenten een plaats moeten krijgen. In aanmerking nemend dat oude kaarten ongetwijfeld in toenemende mate in Geografische Informatie Systemen zullen worden gebruikt,¹³ zou het overweging verdienen om ook de kaarten zelf in digitale vorm in de database op te nemen.

LITERATUUR

- Blakemore, M.J., en J.B. Harley, Concepts in the History of Cartography. In: *Cartographica* 17(1980), blz. 54-75.
- Donkersloot-de Vrij, Y.M., *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750: Handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven*. Groningen, 1981.
- Hartmann, J.L.H., De analyse van oude kaarten met behulp van de computer. In: H.P. Neuheuser e.a. (red.), *Ontsluiting en gebruik van historische landkaarten*. Maastricht-Keulen, 1988, blz. 255-272.
- Koeman, C., *Handleiding voor de studie van de topografische kaarten van Nederland, 1750-1850*. Groningen, 1963.
- Koeman, C., *Geschiedenis van de kartografie van Nederland. Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden*. Alphen aan den Rijn, 1983.
- Koenders, M., Het kaartbeeld van de Friese waddeneilanden, ca. 1540-1860: de ontwikkeling van de nauwkeurigheid. In: *Caert-Thresoor* 5(1986), blz. 65-71.
- Ligtendag, W.A., *Van IJzer tot Jade: Een reconstructie van de zuidelijke Noordzeekust in de jaren 1600 en 1750*. 's-Gravenhage: Rijkswaterstaat, 1990.
- Ligtendag, W.A., De kustlijn in kaart. In: *Geografisch Tijdschrift*, N.R. 24(1990), blz. 380-386.
- Ligtendag, W.A., Oude kaarten als kenbron voor verleden en toekomst. *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 9(1991), blz. 77-87.
- Runia, E., Achttiende-eeuwse Nederlandse kaarten van het Turkse Rijk, een terreinverkenning. In: *Caert-Thresoor* 4(1985), blz. 62-69.
- Stive, M.J.F. (red.), *Kustgenese: Grootschalige vorming en ontwikkeling van de Nederlandse kust. Vorming en toetsing van hypothesen*. [S.l.], 1987.

NOTEN

1. Het project *Kustgenese* betreft een multidisciplinair samenwerkingverband van Rijkswaterstaat, de Rijks Geologische Dienst, de Universiteit Utrecht, de Technische Universiteit Delft, de Universiteit van Amsterdam, de Vrije Universiteit Amsterdam en het Waterloopkundig Laboratorium. Het heeft als doel beter inzicht te krijgen in het grootschalig gedrag van de Nederlandse kust, met het oog op de voorspelling van de kustontwikkeling tijdens de eerstvolgende 200 jaar (Stive 1987).
2. Ligtendag, *Van IJzer tot Jade* 1990; Ligtendag, *De kustlijn in kaart* 1990; Ligtendag 1991.
3. Koeman 1963.
4. Donkersloot-de Vrij 1981.
5. Donkersloot-de Vrij 1981, blz. 3-4.
6. Donkersloot-de Vrij 1981, blz. 23-42.
7. Koeman 1983, hoofdstuk 7-15.
8. Ligtendag 1991, blz. 80.
9. Blakemore en Harley 1980; Runia 1985; Koenders 1986.
10. Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, VTH 2537.
11. Een werkelijke oplossing is er vanzelfsprekend niet. Ik heb tijdens het onderzoek steeds aangenomen dat, tenzij het tegendeel bleek, de op een oude kaart aangegeven kustlijn de hoogwaterlijn betrof.
12. Zie voor een uitgebreidere bespreking van de meetkundige nauwkeurigheid Ligtendag, *Van IJzer tot Jade* 1990 en Ligtendag 1991.
13. Hartmann 1988.

SUMMARY

The use of old maps for historians on geography: the practices during a period of research

In a study aimed at reconstructing the exact location of the southeastern coastline of the North Sea in the years 1600 AD and 1750 AD, a considerable number of old maps were analysed. In this article some findings are presented, which were made during the analysis of those maps. It appeared that for a systematic analysis of the contents of old maps, the traditional division of the maps in various sorts, was not very important. The best items to consider as starting points of analysis were the purpose of the mapmaker and the aim with which a map is studied. It also turned out that making a distinction in three sorts of accuracy (topographical, chronometric and geodetic accuracy) often enhances the usefulness of an old map. In order to enlarge the usefulness of old maps in general for historical-geographical research, it is advisable to start a project in which historical-cartographers and historical geographers together aim at the collection of as much information as possible, not only by drawing up a complete inventory of all old maps of the Netherlands, but also by finding and studying the - hitherto largely neglected - relevant written sources in the various archives. The results of these efforts are only optimally useful if they are stored in a centrally managed database.

De kaartenverzameling van de gemeente Heemstede

In de Heemstedse archiefbewaarplaats bevinden zich veel oude kaarten, daterend uit de 16de tot en met de 19de eeuw. De kaarten hebben betrekking op de voormalige Heerlijkheid Heemstede, de gemeenten Heemstede en Berkenrode en de buitenplaatsen en hofsteden in de omgeving. De kaarten vormen bij elkaar een kostbaar en uniek bezit. De verzameling bevat overzichtskaarten van het grondbezit van de Heren en Vrouwen van Heemstede, kaarten waarop de limietscheidingen staan aangegeven, kaarten betreffende kerklanden, kaarten betreffende de aanleg en het onderhoud van wegen, kaarten betreffende de aanleg van vaarten en een aantal perceelskaarten van afzonderlijk landbezit van de Heren en Vrouwen van Heemstede.

Als men kijkt naar de namen van de landmeters die de kaarten getekend hebben, dan ziet men dat de fine fleur van de Hollandse kaartenmakers uit de 17de, 18de en 19de eeuw hier vertegenwoordigd is. Een groot aantal kaarten is van de hand van Balthasar Florisz. van Berckenrode, een telg van wellicht de belangrijkste Hollandse landmetersfamilie van de 17de eeuw. Ook vindt men kaarten van toonaangevende landmeters als Pieter Bruinsz., Hendrik Symonsz. Duyndam, Anthonie Velsen, Cornelis Velsen, Melchior Bolstra en Dirk Klinkenberg. Toonaangevend in die zin dat het hier allemaal landmeters van het hoogheemraadschap van Rijnland betreft, de hoogste technische functie die voor een landmeter in de Noordelijke Nederlanden bereikbaar was.



Kaart van de heerlijkheid Heemstede opgemaakt door de landmeter Balthasar Floris van Berckerode in juni 1643 en volgende maanden. Op de kaart staat een afbeelding van het kasteel Heemstede en van de wapens van Holland, Bennebroek, Heemstede, Brederode, Haarlem, Nieuwerkerk, Rietwijk en Pauw. De kaart is nauwkeurig getekend en met vele versiersels verfraaid, doch er is geen enkele naam bijgeschreven.

Daarnaast vindt men kaarten van de Haarlemse landmeters Andries van der Walle, Adriaan Snoek en Jan van Varel, die zich de Landmeter van de Heer van Heemstede noemden. Met name zijn de overzichtskaarten van groot belang voor historisch onderzoek, omdat zij een goed inzicht geven over de ontwikkeling van de verkaveling en de ruimtelijke ontwikkeling in het algemeen.

De oudste kaart in het Heemstedse heerlijkheidsarchief is een kaart uit bezit van de familie Van Lockhorst, die in 1552 in het bezit van het huis Heemstede en de bijbehorende landen kwam. Op de kaart ziet men het grondgebied van Van Lockhorst in Heemstede en de banne van Hillegom, het huis Heemstede met omliggende gebouwen, waaronder de ruïne van de in 1573 gedeeltelijk verwoeste kapel.

Een andere kaart die genoemd moet worden betreft een kopie van een kaart die Balthasar Florisz. van Berckenrode in 1622 vervaardigde van een in 1556 samengestelde kaart van het Haarlemmerambacht, waarop de grensscheiding tussen Haarlem en Heemstede centraal staat, maar waarbij ook het gebied van Heemstede is afgetekend. Deze kaart is interessant omdat deze kaart de oudste is waarop men de verkaveling ten zuiden van het Spaarne kan zien.

Van de overzichtskaarten moet ook genoemd worden de prachtige overzichtskaart die Balthasar Florisz. van

Berckenrode in augustus 1622 op verzoek van de heer van Heemstede vervaardigde. Het is de eerste overzichtskaart van de gehele heerlijkheid die toen in het bezit was van Adriaan Pauw.

Prachtig is de kaart die Balthasar Florisz. van Berckenrode in 1643 vervaardigde van de ambachtsheerlijkheid. Op deze kaart ziet men een prachtig aangezicht van het Slot van Heemstede, maar ook een inzetkaart waarin de ligging van Heemstede ten opzichte van de andere ambachtsheerlijkheden in Kennemerland prominent is verbeeld.

Het zou te ver voeren om hier nader op deze en andere kaarten in te gaan, maar het is wel duidelijk dat het hier gaat om een prachtige verzameling kaarten en tekeningen die in de archiefbewaarplaats van de gemeente Heemstede worden bewaard.

De kaarten-verzameling was echter door verzuring, schimmel en gebruiksschade aangetast. Het was dan ook dringend noodzakelijk deze schade te herstellen, aangezien anders deze fraaie en unieke collectie oude kaarten en tekeningen verloren dreigde te gaan.

Om te beginnen werd een selectie gemaakt van de kaarten en tekeningen die hoognodig gerestaureerd dienden te worden. Men kwam met die eerste selectie uit op een aantal van 180 kaarten en tekeningen. Vervolgens werd een offerte voor de restauratie gevraagd aan een tweetal



Notitie van de grootte der landen toebehorende de heer van Heemstede. Gemeten door Balthasar Floris in augustus 1622. De totale grootte der landen is 412 morgen 590 roede, waarvan de wildernis of duinen 380 morgen innemen. Op de kaart is de gehele heerlijkheid getekend.

goed bekend staande restauratie-ateliers. Naast de restauratie dienden de kaarten en tekeningen ook zuurvrij opgeborgen te worden. Daarom was het noodzakelijk enkele kokers (voor zeer grote kaarten) en zuurvrije kartonnen omslagen aan te schaffen. In totaal vergde dit een bedrag van f 28.000,- inclusief B.T.W.

Het college van burgmeester en wethouders van Heemstede stelde de gemeenteraad voor een krediet tot het genoemde bedrag beschikbaar te stellen. Tevens werden de leden van de gemeenteraad uitgenodigd om vóór de aanvang van de gemeenteraadsvergadering kennis te nemen van de toestand waarin de kaarten en tekeningen zich bevonden. Daartoe was in de archiefbewaarplaats een kleine expositie ingericht van een deel van de te restaureren kaarten en tekeningen. De raadsleden toonden zich verrast bij het zien van hetgeen in de expositie was uitgesteld. In de daarop volgende vergadering (26 mei 1994) verleende de gemeenteraad het gevraagde krediet.

De restauratie van de kaarten en tekeningen is inmiddels tot volle tevredenheid uitgevoerd. Kort samengevat zijn alle kaarten geneutraliseerd 'ontzuurd', indien nodig ge-

desinfecteerd, scheuren en gaten gedicht, oude opplakkingen, reparaties en linnen verwijderd, verstevigd door middel van impregneren, doubleren of aanvezelen en is het perkament gestrekt en soepel gemaakt. Een en ander betekent dat een belangrijk cultuurbezit voor de toekomst bewaard is gebleven en dat raadpleging van de kaarten en tekeningen zonder enig bezwaar weer kan plaatsvinden.

Vermeld dient nog te worden dat de hiervoor omschreven gang van zaken heeft plaatsgevonden in nauw overleg met de provinciaal inspecteur der archieven, mw. drs. M.L. Loef.

Tenslotte wil ik graag de wens uitspreken dat indien andere gemeentebesturen of overheidsorganen zich met betrekking tot oude kaarten of tekeningen in dezelfde situatie bevinden als Heemstede tot voor kort verkeerde, zij het goede voorbeeld van de gemeente Heemstede zullen volgen.

* Het eerste gedeelte van dit artikel is hoofdzakelijk ontleend aan een lezing die drs. P.P.W.J. van den Brink op 30 november 1993 te Heemstede heeft gehouden.

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World



"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON

Antique Map Specialist

21 BAYHAM ROAD
SEVENOAKS
KENT TN13 3XD
TEL & FAX 01732-742558

Send for a copy of my most recent catalogue
Fine maps of all parts of the World

Discover a world of difference with the professional services of
one of the UK's leading international private dealers

Early maps of the World, Americas, Asia, South East Asia
& the Far East a speciality



antiquariaat DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8 - 5038 DH - Tilburg
Tel.: 013-360337. Fax: 013-361450

- * Brabantica
- * Verre Oosten
- * Atlassen 1850-1950
- * Ongewone boeken
- * Nabije Oosten
- * Niet-Westerse boeken
- * Livres tabous
- (Wereld-Nationaal-Thematisch)

Catalogus 35: 267 Atlassen 1840-1940

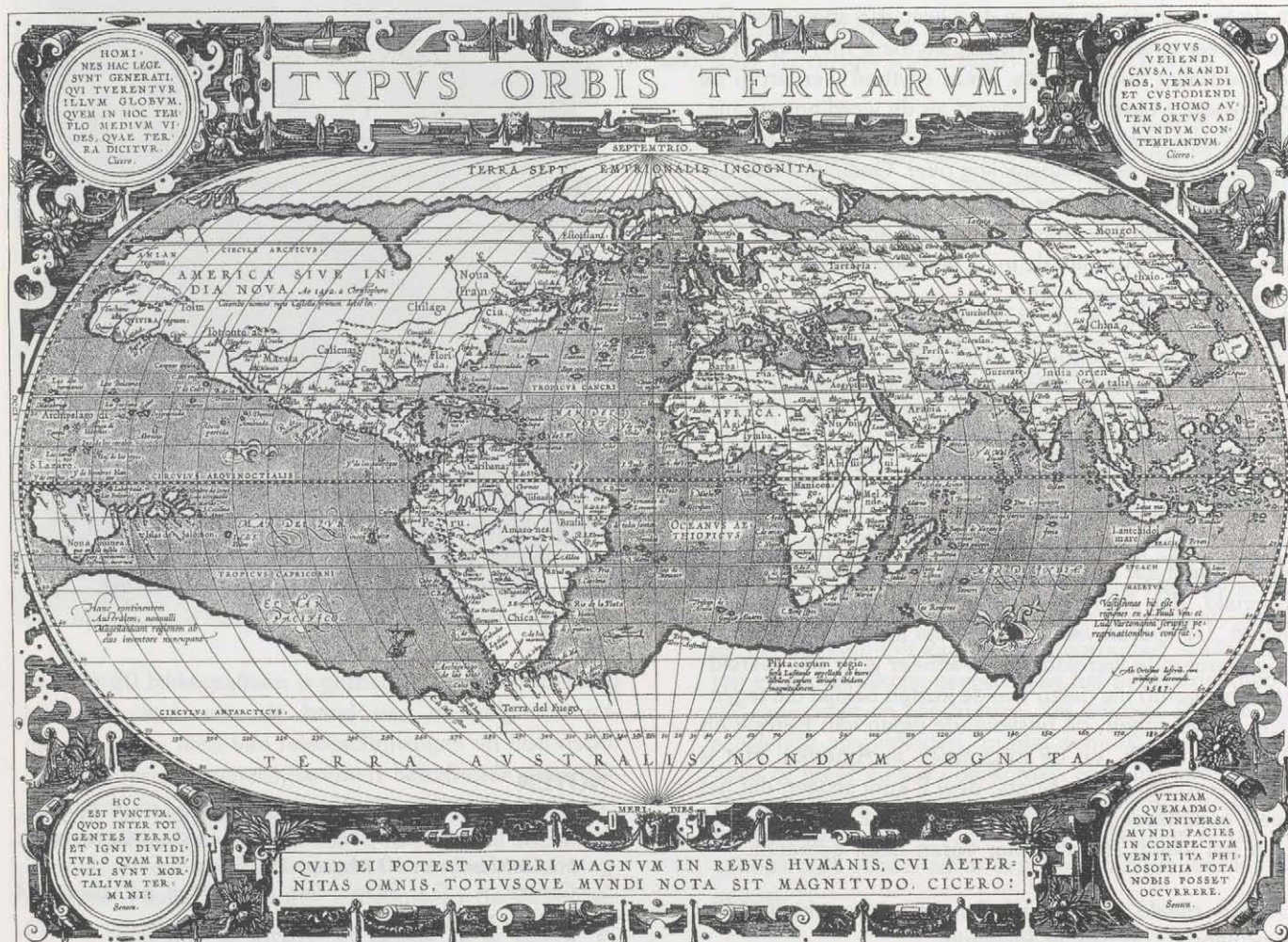
Catalogus 36: Nudismus

Catalogus 37: 80 Egyptian Books 1820-1900
(juni 1994)

Catalogus 38: The Far East (sept. 1994)

Deelnemer: Beurs Eindhoven Cognac 22, 23 april/International ILAB/LILA Book and Print Fair 29, 30 Sept., 1 Oct. RAI, Amsterdam/3-de Internationale Antiquairebeurs, November, Mechelen.

Ortelius zag continenten al drijven



Wereldkaart uit Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum, 1587. Dit is de eerste staat van de derde wereldkaart, die Ortelius voor zijn atlas maakte (Universiteitsbibliotheek, Amsterdam).

In nummer 367 van het Britse wetenschappelijke blad *Nature* rapporteert James Romm dat de theorie dat continenten drijven veel ouder is dan tot nu toe werd aangenomen.¹

Pasvorm

Tot nu toe werd Francis Bacon als de eerste onderzoeker beschouwd die ontdekte dat continenten in elkaar pas-

sen. In zijn werk *Novum Organum* uit 1620 spreekt hij over de oude en nieuwe wereld als voorbeelden van 'conformity'. Carozzi² en Rupke³ merkten op dat Bacon zich vooral richtte op de symmetrie van delen van de oude en nieuwe wereld, en niet op complementariteit. Het is eigenlijk opmerkelijk dat Bacon met zijn duidelijke interesse voor landstructuren wel de symmetrie van werelddelen opmerkte, maar niet de pasvorm. Rupke ontcracht tevens de beweringen dat de theorie van drijvende continenten uit de 17de of vroege 18de eeuw stamt. Carozzi laat zien dat Snider-Pellegrini⁴ in 1858 voor het eerst zowel de oorspronkelijke eenheid der continenten als hun latere beweging postuleerde. Snider-Pellegrini veronderstelde echter dat de beweging plotseling en heftig van aard is geweest, veroorzaakt door een vulkanische uitbarsting ten tijde van de zondvloed.

Dr. M.P.R. van den Broecke is antiquaar en deskundige op het gebied van Ortelius.

De analyse die Romm nu gemaakt heeft van de editie van 1596 van Ortelius' lijst van klassieke toponiemen *Thesaurus Geographicus*, die in 1578 voor het eerst verschenen is als *Synonymia*, laat zien dat Ortelius reeds gewezen heeft op een oorspronkelijke eenheid van continenten, en dat hij de theorie geuit heeft van het later uit elkaar drijven ervan.

In de *Synonimia*, en later in de *Thesaurus* speculeert Ortelius over Griekse en Romeinse mythen, met name Plato's verhalen over Atlantis. Deze mythen werden in de Renaissance alom geaccepteerd als de wordingsgeschiedenis van Amerika. In de derde editie van zijn *Thesaurus* houdt Ortelius een bespiegeling over 'Gadiricus' (nu Cadix in Spanje). Met deze naam duidt Plato in zijn *Critias* het meest oostelijke deel van Atlantis aan. Op blad Nnn van de *Thesaurus* luidt de in dit verband relevante passage in vertaling⁵ als volgt:

'De Grieken gebruikten de naam Eumeli, door de eigen inwoners Gadiri genoemd. Dat vertelt Plato zo in zijn *Critias* ofwel *Atlantis*. Als het geen fabel is, dan is Gadir of Gades het overgebleven deel van het eiland Atlantis of Amerika, dat niet onder water verdwenen is (zoals Plato in *Timaeus* zegt), maar veeleer van Europa en Afrika is losgescheurd door aardbeving en overstroming: en dus recht naar het westen toe is opgeschoven. Maar als iemand zegt dat de ene fabel hier voor de andere wordt ingeruild, dan kon die wel eens gelijk hebben, wat mij betreft. De sporen van de breuk zijn te zien als je van de drie genoemde werelddelen (wanneer je er een wereldkaart bijneemt) die delen van de kusten bekijkt die tegenover elkaar liggen, de uitstekende delen van Europa en Afrika natuurlijk, en de inhammen in Amerika. Het is eigenlijk zo dat je met Strabo deel 2 kunt zeggen dat het geen bedenksel is wat Plato, op autoriteit van Solon, over het eiland Atlantis naar voren heeft gebracht.'

Ortelius maakt hier twee belangrijke opmerkingen die vooruitlopen op Snider-Pellegrini:

- de kustlijnen van de oude en nieuwe wereld vertonen een pasvorm ten opzichte van elkaar;
- een catastrofe heeft de continenten uit elkaar gedreven, niet noodzakelijkerwijs de zondvloed. Het kan hier de verwijdering zijn van Atlantis/Amerika, zoals ook in Plato's *Timaeus* wordt gesuggereerd, in plaats van de ondergang van Atlantis.

Blijft de vraag waarom deze visionaire stellingname van Ortelius zolang onopgemerkt is gebleven. Wellicht was de tijd nog niet rijp, wellicht ook laat het zien dat de teksten van kartografen, die immers vooral wegens hun kaarten bekend zijn, onvoldoende serieus worden genomen.



NOTEN

1. Romm, J., A new forerunner for continental drift. In: *Nature* 367 (febr. 1994), p. 407-408. Tevens vermeld in *NRC-Handelsblad* van 10 februari 1994.
2. Carozzi, A., *C.r. Séanc. Soc. Phys. Hist. nat. Genève* 4 (1969), p. 171-179.
3. Rupke, N.A., *Nature* 227 (1970), p. 349-350.
4. Snider-Pellegrini, A., *La Création et ses mystères dévoilés*. Paris, 1858.
5. De oorspronkelijke tekst luidt: Graeci nomen EUMELI, olim habuit, vernaculae linguae Gadiri appellationem referens. Ut refert Plato, in Critia, sive Atlantide. Nisi fabula sit, Gadir sive Gades pars erit reliqua Atlantidis sive Americae insulae, atque haec non tam submersa (ut idem refert in Timaeo) quam ab Europa atque Africa terrae motu et illuvione abrupta: et recta occidentem versus elongata videbitur. Quod si quis hoc Fabulam fabula compensare vocet, per me quidem licebit. Ostendunt se rupturae vestigia, si quis harum trium dictarum terrae (adhibita geographica universalis tabula) partium littora, quo se mutuo aspiciunt, eminentiasque Europae nempe atque Africae cum concavitatibus Americae penitus consideraverit. Adeo ut quis posset cum Strabone 2 dicere, non esse figmentum quod Plato ex Solonis sententia, de Atlantis insula proderit.

Zoeken naar kaarten in boeken

*Beschrijvingh Vande Nieuwe Parciaensche ofte Orientaelsche Reyse, welck door gelegentheyt van een Holsteynsche Ambassade aen den Koningh in Persien gheschiet is.*¹

Dit is de intrigerende titel van één van de ruim 1000 oude boeken betreffende Rusland en buurlanden, waarin de 'werkgroep Reizen' op zoek is gegaan naar de mogelijke aanwezigheid van kaarten. Elke nieuwe boektitel geeft steeds dat nieuwsgierige, spannende gevoel, dat er nu beslist een prachtige, gave en vooral volstrekt onbekende kaart ontdekt zal worden.

Een systematisch onderzoek naar kaarten in boeken is binnen het vakgebied van de historische kartografie nog niet eerder in deze omvang gedaan, en zeker niet voor dit onderwerp. Begin 1993 is een groep van acht enthousiaste vrijwilligers, onder leiding van Edwin Okhuizen, aan dit project² begonnen, nadat de hoorcolleges van professor Schilder waren gevolgd en in een aantal werkcolleges enige vaardigheid was opgedaan in het uitvoeren van bibliografisch onderzoek en in het beschrijven van kaarten volgens de ISBD(CM)-methode.³

In ruim 20 bibliografieën is gezocht naar in aanmerking komende titels aan de hand van de volgende uitgangspunten: titels van reisbeschrijvingen en historische of geografische overzichtswerken betreffende gebieden in Noord- en Oost-Europa en Azië, uitgegeven in Nederland tussen 1500 en 1800, met uitzondering van het handelsgebied van de Verenigde Oostindische Compagnie. Als 'Nederland' wordt gedefinieerd de Zeventien Provinciën in de 16de eeuw en daarna alleen de Noordelijke Nederlanden. Het maakt niet uit in welke taal of door welke auteur het boek geschreven is. Na een aanvullend onderzoek in de Short Title Catalogue Netherlands en de Centrale Catalogus in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag is een lijst van 1079 titels ontstaan, met een totaal van ca. 2500 boeken wanneer alle dubbele exemplaren en alle vindplaatsen per boek bij elkaar geteld worden.

Het grootste deel van de gevonden boeken bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek en in de Universiteitsbibliotheken in de Randstad. Toch blijken met name de Universiteitsbibliotheken in het zuiden, zoals Nijmegen, Maastricht en Tilburg over verrassend veel oude en vaak unieke exemplaren te beschikken, o.a. uit in bezit of be-

heer verkregen kloosterverzamelingen. Vooral de 'Brabant Collectie' van het voormalig Brabants Provinciaal Genootschap, en de bibliotheek van de Theologische Faculteit, beide ondergebracht in de KUB in Tilburg, bevatten prachtig materiaal.

Met behulp van de computer is een werkverdeling per bibliotheek samengesteld, zodat ieder van ons zo dicht mogelijk in de buurt van de woonplaats kan werken. Het opslaan van alle genoteerde boekgegevens en kaartbeschrijvingen gebeurt met een data-base programma, zodat ordening en selectie op elk gewenst onderdeel mogelijk is.

Uitgangspunt bij het onderzoek is om van elke editie één exemplaar op één vindplaats in te zien. Het tijdvak van 1500 tot 1700 is nu op deze manier onderzocht, waarbij in 589 boeken 959 kaarten, plattegronden, stadsgezichten en topografische prenten van het betreffende gebied zijn gevonden en beschreven. Dit zijn niet allemaal verschillende afbeeldingen, omdat sommige kaartseries in twee of meer edities voorkomen en soms jaren achtereen gebruikt en herdrukt zijn. Of deze herdrukken afkomstig zijn van dezelfde originele koperplaat of van een gekopieerde versie, zal in een later stadium worden nagegaan.

De titellijst bevat uiteraard meerdere boeken, die al jaren bekend zijn in de historische kartografie, zoals het reisverslag van Gerrit de Veer naar Nova Zembla, de boeken van Jan Huygen van Linschoten en Olaus Magnus en de overvloedig geïllustreerde boeken van De Bruyn en Nieuhof, waarvan de honderden afbeeldingen natuurlijk niet allemaal als 'kaart' werden beschreven. Maar er zijn ook minder bekende boeken bij, waarin zich overigens niet altijd kaarten bevinden. Gemiddeld bevat één op de twee boeken één of meerdere kaarten of prenten van het onderzoeksgebied.

Niet alleen het onderzoek naar kaarten in boeken, maar ook het formeel beschrijven van kaarten volgens een vaste regel (ISBD) is niet eerder in deze omvang uitgevoerd. Het heeft dan ook wel wat moeite gekost om een aantal kinderziekten te overwinnen. Met name het gebruik van dezelfde bewoordingen, het op dezelfde manier uitrekenen van de schaal en de volgorde van de annotaties zijn nu na onderlinge vergelijking van de beschrijvingen duidelijker op elkaar afgestemd, zodat een zo homogeen mogelijke ISBD-beschrijving is ontstaan.

P.J.W. van Gestel-van het Schip, vrijwillig medewerkster aan het project Explokaart op het onderwerp 'Kaarten in reisboeken'.



Kaart uit *Histoire de Suède sous le Regne de Charles XII* (1621) (Bibl. Theologische Faculteit, Tilburg).

Een van de moeilijkste onderdelen is om te bepalen of een prent voldoende topografische waarde heeft om nog als 'kaart' te worden beschouwd. Wij hebben daar nog geen sluitende definitie voor gevonden en laten binnen zekere grenzen de persoonlijke interpretatie een rol meespelen.

Er wordt behalve aan het beschrijven van de kaarten ook aandacht besteed aan het boek zelf. De titel wordt in de juiste typografie genoteerd en de inhoud en indeling van het boek worden bekeken.

De variatie in het onderzochte materiaal is bijzonder groot en maakt het onderzoek heel boeiend. De meeste boeken zijn reisverslagen, waarin de auteur soms alles optekent wat hij is tegengekomen. Dit varieert van een gewone kaart tot een plattegrond van een grot of van een rivier met waterwerken tot de massamoord in een kasteel. Ook worden regelmatig kustprofielen en militaire kaarten aangetroffen. Niet elke illustratie kan uiteraard als kaart worden gekenmerkt.

Een militaire 'reis' van vele jaren wordt uitgebreid beschreven in het boek *Histoire de Suède sous le Regne de Charles XII. Par M. de Limiers* (Amsterdam: Janssonius van Waesberghe, 1721, in 6 delen).⁴ Op bijgaande kaart uit deel 3 staat het gebied dat Karel XII van Zweden achttien jaar lang met zijn leger doorkruiste. De dubbele stippellijnen geven de route aan die hij volgde, soms kriskras van noord naar zuid, schijnbaar zonder duidelijk doel. Het verhaal wordt verder geïllustreerd met topografische prenten en plattegronden van de positie van

het leger rondom omsingelde steden, van bombardementen met kanonskogels en kastelen die worden opgeblazen.

Het onderzoek is nu gaande met de boeken uit het tijdvak 1700-1800. Naar verwachting zal dat in de loop van dit jaar worden afgerond. Het uiteindelijke resultaat zal in een nader te bepalen vorm gepubliceerd worden. Het werkcollege in deze opzet zou in de komende jaren uitgebreid kunnen worden naar andere delen van de wereld. Zo zou een publikatie vergelijkbaar met Tiele, Bibliografie van Land- en Volkenkunde kunnen ontstaan, maar dan met de juiste aandacht voor kaarten in boeken. Het zou zelfs mogelijk moeten zijn een bibliografisch werk over kaarten in boeken te produceren overeenkomstig de *Atlantes Neerlandici*, het werk van Prof. Koeman over kaarten in atlassen.

NOTEN

1. Auteur Adam Olearius, uitgegeven door Lambert Roeck, Utrecht, 1651.
2. VF Project Explokaart van de vakgroep Kartografie, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, Postbus 80115, 3508 TC Utrecht. Projectleider en contactpersoon voor nadere informatie: Edwin Okhuizen. Medewerkers: De heren J. Molenaar, R. Poelijoe, H. van der Zwan, J. Kaashoek, H. Schipper, het echtpaar R. en J. Witteveen en Mevr. P. van Gestel.
3. International Standard Book Description, (Cartographic Material). Beschrijvingsregels voor kartografische documenten.
4. Tilburg, Theologische Faculteit, TFH-A 10108/1-6.

Eila Campbell (1915-1994) en Helen Wallis (1924-1995)

Voor de oudere lezers en lezeressen van *Caert-Thresoor* hebben de overlijdensberichten van Eila Campbell en Helen Wallis herinneringen opgeroepen aan ontmoetingen in Londen of aan congressen in Engeland en elders. Een historisch-kartograaf mag eigenlijk zijn opleiding niet compleet noemen zonder een studiereis gemaakt te hebben naar de kaartenverzamelingen in Londen. Degenen die daarbij Eila Campbell en Helen Wallis ontmoet hebben mogen zich bevoorrecht noemen. Zij zullen het gevoel hebben dat met hun overlijden een tijdperk afgesloten is, een tijdperk waarvan het karakter uniek is omdat het de eerste vijftig jaar van de georganiseerde wetenschapsbeoefening van de geschiedenis van de kartografie omvat.

Al diegenen die hen in die bijna halve eeuw die achter ons ligt ontmoet hebben bij hun studie of tijdens congressen zullen met bezorgdheid kennis genomen hebben van hun ziek zijn en zullen getreurd hebben bij het bericht van hun overlijden.

Dr. Eila M.J. Campbell (geb. 31 december 1915, overl. 12 juli 1994), studiegenote van Helen Wallis aan de Oxford University, was assistente van dr. Eva G.R. Taylor,

professor of geography. Evenals wijzelf, die onze kennis mede te danken hebben aan onze leraren uit de vorige generatie, hebben ook Eila Campbell en Helen Wallis hun universitaire vorming te danken aan de pioniers van de geschiedenis van de kartografie, waartoe ook professor Taylor gerekend mag worden. Dr. E.G.R. Taylor (1881-1966), de scherpzinnig analiste van de ontwikkeling van de navigatiekunde (bekend van haar boeken over Tudor-geografie en vooral over *The Haven-finding art*) was hoogleraar aan het Birckbeck College in Londen, waar zij werd opgevolgd door Eila Campbell. Tot de vele activiteiten op wetenschappelijk gebied die zij naast haar docentschap uitoefende dienen we in de eerste plaats haar redacteurschap in de Board of Editors (sedert 1966) van het internationale tijdschrift *Imago Mundi* te vermelden. In 1975, met de uitgave van volume 27, werd zij executive editor. Totdat haar ziekte dat onmogelijk maakte, was zij de 'censor' die de ingediende artikelen voor *Imago Mundi* wel of niet aanvaardbaar verklaarde. Zij was ook de bewaarster van het omvangrijke archief van de redactie van *Imago Mundi*, dat teruggaat tot de correspondentie met de stichter professor Leo Bagrow uit de jaren 1935-1940. Aan Eila Campbell dan-



Helen Wallis en Eila Campbell zoals velen hen zich ook zullen herinneren: gezamenlijk op reis. In het vliegtuig van Helsinki naar Leningrad tijdens de post-conference excursie van de *Imago Mundi* conferentie in Zweden in 1991 (foto: Peter van der Krogt).

ken we ook het initiatief tot de publikatie van een *International Directory of Current Research in the History of Cartography and Carto-bibliography*, waarvan zij samen met Peter K. Clark de redactie voerde.

Helen Wallis (geb. 17 augustus 1924, overl. 7 februari 1995) was vanaf haar studententijd door vriendschap met Eila Campbell verbonden. In 1951 werd ze als assistente van R.A. Skelton, de conservator van de kaartenverzameling van het British Museum aangesteld, en na Skeltons pensionering in 1967 volgde zij hem op. Zij was geroepen om de goede tradities van het door Skelton uitgeoefende curatorschap verder uit te dragen, zowel ter plekke als 'abroad'. Een zware taak die zij mede dankzij toewijding van de staf van de British Library in een eerbiedwaardige stijl vervuld heeft. Erkenning van haar kwaliteit ligt opgesloten in de aan haar verleende onderscheidingen - zij was onderscheiden met de Order of the British Empire - en benoemingen op eervolle posten in het verenigingsleven. Bij haar pensionering in 1986 werden in het tijdschrift *The Map Collector* korte levenbeschrijvingen van haar gepubliceerd, geschreven door collega's uit Engeland en daarbuiten. Een bibliografie van haar publikaties verscheen in *The Map Collector* nr. 40 (1987). Kenmerkend is de bescheidenheid in haar karakter toen er buiten haar om aan de samenstelling

van die bibliografie begonnen werd: zij bleek nl. zelf nooit een lijst van haar 'pennevruchten' bijgehouden te hebben. Naast haar kwaliteiten op vakgebied heeft zij haar leven lang een sterke betrokkenheid getoond bij de gebeurtenissen in het leven van haar collega's. Vriendschap was het kenmerk van haar levensstijl waardoor zij voortreffelijk kon functioneren als voorzitter van vakorganisaties op nationaal en internationaal terrein, zoals bijv. in de International Cartographic Association, de Royal Geographic Society (als vice-president) en in de International Federation of Library Associations. Nooit beter dan in de woorden van een lid van het House of Lords kan haar persoonlijkheid weergegeven worden: 'Many of the keepers in the British Museum Library... have been scholars with world-wide reputations. But not all of them have that extra enchanting quality-enthusiasm...'

Naast een levenslange toewijding aan haar beroep en in het bijzonder aan de reputatie van de collecties van het British Museum was zij wat men in Nederland een 'gezellige vrouw' zou noemen met een uitstraling van het soort warmte dat alle zakelijke relaties beter doet verlopen. Veel collega's uit deze en voorgaande generatie hebben bij het bericht van haar overlijden beseft dat het een voorrecht geweest is dat zij beroepshalve de levensweg van Helen Wallis gekruist hebben.

RESTAURATIE ATELIER STERKEN

RESTAURATIE EN CONSERVERING VAN:

Boeken en banden
oude en nieuwe bindtechnieken

Handschriften en andere documenten
ontzuren, reinigen, desinfecteren,
aanvezelen, doubleren of impregneren

Prenten & (wand)kaarten
conserveren, restaureren
verdoeken, reinigen, encadreren
en bergen in opbergssystemen

Charters & zegels
conserveren, restaureren,
strekken, soepel maken
en bergen in opbergssystemen

Vrijblijvend opstellen van een restauratieplan met prijsopgave

De Cloese 7 - 9, 7339 CM Ugchelen (Apeldoorn) Tel: 055 - 42 31 47 Fax: 055 - 43 06 14



Just issued:



Pricelist 42 - **The Low Countries**. 245 Maps, views and atlases. 30pp. 4 Illustrations. Including:

1. BERLINGHIERI, Fr. Tabula Tertia d Europa. (Florence 1482) 365x330mm. Uncol. copper engraving. Hfl. 4.000

* Very early and rare Ptolemaic map centred on France and The Low Countries south of the river Rhine.

2. BERTELI, F. Galliae Belgica... (Venice 1565) 347x478mm. Uncol. A good and dark impression with broad margins. Hfl. 4.900

* Includes southern part of Brabant (Eindhoven, Helmond), Belgium and northern part of France and was inspired by the map of Boileau de Bouillon.

3. BEEK, A. Nieuwe Plattegrond van 's-Gravenhage met de publicque gebouwen... (The Hague 1710) 482x595mm. Col. A fine copy. Hfl. 2.500

* A bird's-eye view of the town. Prepared by J. Rousset, published by Anna Beek.

4. HAFNER, J. Chr. Lugdunum Batavorum LEIDEN. (Coblenz 1720) 260x650mm. Uncol. Printed from two plates. Hfl. 3.000

* A panoramic view of the town, with keys numbered from 1-20 in Latin and German. Engraved by Marc. Abraham Rupprecht. Published by August Vindel.

5. VAN ENDEN, A. Caerte en Afbeeldinge van de Geheele Jurisdictie van Stant Daerbuijten... (1737) 800x990mm. Manuscript map on vellum in watercolour with pen and ink and heightened with gold. Hfl. 7.500

* Decorative manuscript map on thick vellum by the surveyor Adriaan van Enden of the polder called "Oudt-land", situated north of Oudenbosch and south of Fijnaart. Adriaan van Enden calls himself a "sworn surveyor" admitted by the "Rade van Brabant". He lived in Willemstad in 1738.

6. ROYET, A. Carte du Cours de la Meuse depuis Liège jusques au Fort S. André, partie du Rhein et du Wahal &... (1741) 1350x860mm. Manuscript map on paper in colour with pen and ink. Hfl. 10.000

* Large-scale manuscript map with Roermond in the centre, covering the area Liège, Eindhoven, Emmerich and the course of the river Rhine from Düsseldorf till Arnhem. With a dedication to Friedrich August count Herrach, that time stadholder of the Austrian Netherlands. On several places the paint is slightly oxidized and partly reinforced.

PAULUS SWAEN

Old Maps and Prints

Hofstraat 19 - 5664 HS Geldrop - The Netherlands
Tel. [+31] (40) 853571 Fax [+31] (40) 854075

Restauratieatelier Paul Peters



Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM
Eerbeek
Tel. 08338 - 54466



Globepaar (Ø 23 cm) van Willem Jansz. Blaeu, gedateerd 1602, uitgegeven na 1621.

Aardkloten en hemelsferen: Globes uit de collectie Rudolf Schmidt, Wenen

Vanaf 18 maart heeft Museum Boerhaave hemel en aarde in huis. Meer dan 120 hemel- en aardglobes, daterend van de Gouden Eeuw tot aan het begin van de 20ste eeuw zijn dan te bewonderen in twee tentoonstellingszalen. Alle globes behoren tot collectie van de Weense verzamelaar Rudolf Schmidt, de grootste en belangrijkste privé-verzameling ter wereld. Aan de hand van fraaie en soms merkwaardige 'aardkloten en hemelsferen' beantwoordt de tentoonstelling tal van vragen over aardglobes, de sterrenhemel en ons planetenstelsel. De ontdekking van de wereld zelf wordt op deze tentoonstelling uitgebreid in beeld gebracht. Het vergaren van kennis over verre kusten, eenzame eilanden en donkere binnenlanden ging immers niet zonder pijn en moeite. Poolreizigers legden het loodje op zoek naar een vaarroute door het pakij. Expeditie in Afrika vielen ten prooi aan tropische koorts of een vijandige bevolking en meerdere ontdekkingsreizigers zijn verdwenen op de Stille Zuidzee, zonder een spoor na te laten. Al deze heldhaftige ondernemingen waren noodzakelijk om onze wereld in kaart te brengen. De resultaten ervan zijn dan ook duidelijk terug te vinden op de tentoongestelde aardglobes. Maar de bezoeker waant zich ook in hemelse sferen. Hemelglobes en planetaria laten zien hoe onze wereldbol zijn plaats vindt in het heelal en welke posities de sterrenbeelden innemen aan de hemel. Heeft de kosmos werkelijk invloed op het wel en wee van onze aarde? Waar halen de astrologen hun ideeën vandaan? Een bezoek aan de tentoonstelling *Aardkloten en hemelsferen* zal het antwoord geven op deze vragen. *Aardkloten en hemelsferen* is geproduceerd door Museum Boerhaave in samenwerking met het veilinghuis Christie's in Londen. Bij de tentoonstelling verschijnt de catalogus *The World in Your Hands* (122 pagina's, full colour, met glossarium, literatuurlijst en namenindex, prijs f 40,-). Nauw aansluitend bij deze tentoonstelling verzorgt *Pandemonia Theaterproducties Amsterdam* een spannende toneelvoorstelling, *Bloed, zweet en kaarten*. Premiëre 18 maart 1995. Zowel de tentoonstelling als het toneelstuk zijn ook zeer geschikt voor kinderen.

Plaats: Museum Boerhaave, Lange St. Agnietenstraat 10, 2312 WC Leiden, tel. 071-214224.

Tijd: 18 maart tot en met 24 september 1995; dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur; zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur; 's maandags is het museum gesloten.

Studiemiddag Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie, 12 mei, Rijksarchief in de Provincie Noord-Holland, Haarlem

Op vrijdagmiddag 12 mei a.s. organiseert de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie (NVK) een studiemiddag in samenwerking met het Rijksarchief in de Provincie Noord-Holland en de Stichting Provinciale Atlas van Noord-Holland. Centraal staat een kennismaking met de Provinciale Atlas van Noord-Holland, de provinciale collectie topografische prenten en kaarten, die berust in het Rijksarchief te Haarlem.

Op het programma staan een inleiding over de Provinciale Atlas van Noord-Holland door Dr. H. Brokken, Rijksarchivaris, een bijdrage over de kaarten in het Rijksarchief te Haarlem door Mw. Joke Terra, kaartbeheerder, en een voordracht door Dr. H. Schoorl over diens onderzoek met behulp van kaartmateriaal uit het archief.

Tot besluit van de middag is er gelegenheid om kaarten en prenten uit de Provinciale Atlas te bekijken.

Tijd: Vrijdag 12 mei 1995, aanvang 14.00 uur precies.

Plaats: Rijksarchief in de provincie Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, Haarlem.

Toegang: Kosteloos, voor alle belangstellenden, opgeven is niet nodig.

Informatie: 020-5252354 (Jan Werner).

Gewijzigde openstelling en reorganisatie Algemeen Rijksarchief Den Haag

Sinds 1 oktober 1994 is het Algemeen Rijksarchief gereorganiseerd, waardoor ook de voormalige *Afdeling Kaarten & Tekeningen* is veranderd. Deze afdeling is thans Sectie 4 Kaarten en Tekeningen en onderdeel van de Afdeling Dienstverlening. De sectie 4 heeft tot hoofdtak de kaarten en tekeningen uit archieven toegankelijk te maken voor onderzoek door inventarisatie, en specialistische vragen van klanten te behandelen op het gebied van kaarten en tekeningen.

Sinds 1 oktober 1994 bestaat de sectie 4 uit de volgende medewerkers: R. Haubourdin (hoofdmedewerker), mw. G.L. Balk en de heren V. van den Bergh, R. Guleij, F. Hoste en E. Ooijevaar. Deze medewerkers staan klaar voor al uw vragen over kaarten en tekeningen en over zeer verschillende onderwerpen zoals de historische kartografie, regionale geschiedenis, archiefonderzoek met betrekking tot landen en objecten. En niet te vergeten kaartmateriaal voor genealogisch onderzoek.

De openstelling van de kaartenzaal is verruimd: 's maandags 13.30 tot 17.00 uur en de overige werkdagen van 9.00 tot 17.00 uur. Voor bezoek op zaterdag dient u van te voren te reserveren. Er is ruimte voor groepsonderzoek. Een groot deel van de kaarten en tekeningen is op micro-fiches ter inzage op de studiezaal. In zelfbediening kunnen daarvan direct readerprints worden gemaakt. Er zijn diverse mogelijkheden voor het bestellen van fotoreproducties. In de studiezaal vindt u een uitgebreide handbibliotheek met naslagwerken, atlassen, geografische woordenboeken, kaartboeken en facsimiles van oude kaarten. Natuurlijk kunt U bij ons terecht voor alle jaargangen

van *Caert-Thresoor!*

In totaal zijn ca. 300.000 kaarten en technische (bouw)tekeningen aanwezig van de 16de eeuw tot ca. 1945, die behoren tot de archieven van de centrale overheid en rijksdiensten in Nederland en de voormalige koloniën. Een greep uit de mogelijke onderwerpen van onderzoek:

Geschiedenis van de overzeese expansie: ontdekkingsreizen van VOC en WIC, kolonisatie in West- en Oost-Indië, Afrika en Amerika, 16de tot 20ste eeuw.

Geschiedenis van de civiele techniek (Nederland en Nederlands Indië): Spoorwegen, waterbouwkunde, scheepsbouw; o.a. tekeningen van spoorwegstations, spoorbruggen, sluizen en bruggen, windmolens en stoommachines. 18de-20ste eeuw.

Architectuurgeschiedenis: tekeningen van alle rijksoverheidsgebouwen, zoals koninklijke paleizen, gevangenissen, postkantoren, kazernes en arsenalen, ziekenhuizen enz. 1700-1945.

Militaire geschiedenis en vestingbouw: Nedeland en de voormalige koloniën, België en West-Europa, ca. 1700-1940.

Historische kartografie: stadsplattegronden, hydrografische en topografische kaarten vanaf 1795; polder-, rivier- en waterstaatskaarten van Nederland; kadasterplannen van steden in Zuid-Holland 1819-1900.

Historieprenten, portretten en foto's.

Ook kunt U bij ons terecht voor specialistische adviezen over kaarten- en tekeningenbeheer, illustratiemateriaal voor publicaties, rondleidingen en bruiklenen voor tentoonstellingen. Adviezen over restauratie en conservering van kaarten en tekeningen kunt u inwinnen bij de restauratoren.

Algemeen Rijksarchief, Prins Willem Alexanderhof 20, Den Haag.

Tel. 070-3315400, fax 3315499.

Tentoonstelling '400 Jahre Mercator Atlas'

In 1594 stierf de belangrijkste geograaf en kartograaf van de 16de eeuw: Gerard Mercator. Door hem is het begrip *atlas* voor een verzameling kaarten in boekvorm geïntroduceerd, nl. in een postuum in 1595 door zijn zoon uitgegeven werk. Deze naam is ontleend aan de mythisch koning van Mauretanië, die in de oudheid uitblonk door zijn omvangrijke astronomische kennis.

Terwijl in 1994 door symposia en tentoonstellingen veel aandacht besteed is aan Mercators geografisch-kartografische werk, toont de Bayerische Staatsbibliothek dit jaar een blik in de geschiedenis van de atlas van het allereerste begin tot de sateliet-atlas van tegenwoordig.

Naast topografische atlanten, die de gehele aarde of afzonderlijke gebieden of staten, zeeën of de hemel afbeelden, zullen er in de tentoonstelling ook atlanten te zien zijn, die aan specifieke thema's uit verschillende wetenschapsgebieden gewijd zijn, zoals geschiedenis, geologie, godsdienst, economie en verkeer.

De chronologische opbouw van de tentoonstelling begint met de voorlopers en vroege uitgaven van de *Geographia* van Claudius Ptolemaeus (2de eeuw na Christus), en de portolaanatlanten uit het begin van de 16de eeuw. Behalve de *Atlas* van Mercator zijn ook de grote wereldatlanten van Ortelius en De Jode beroemde werken uit de late 16de eeuw. Hun kopergravures getuigen van de in de renaissance opbloeiende wetenschap. Het hoogtepunt bereikte de atlasproductie in de barok, waarin Nederlandse kunstenaars en uitgevers lange tijd een leidende rol speelden, opgevolgd door Franse uitgevers. In het begin van de 18de eeuw onstonden in Zuid-Duitsland nieuwe centra van atlasproductie, o.a. in Nürnberg met Johann Baptist Homann en in Augsburg met Matthäus Seutter.

De basis voor de moderne atlasproductie is gelegd in de 19de eeuw. Kopergravure werd vervangen door de nieuwe techniek van de lithografie. Tegerliktijd ontwierp Adolf Stieler een nieuw atlas-concept, dat thans nog steeds gevolgd wordt. Toonaangevende topografische en thematische werken zijn verbonden met namen als Alexander von Humboldt, Carl Ritter, Heinrich Berghaus en Heinrich Kiepert.

Na de Tweede Wereldoorlog verving kaartvervaardiging met



moderne druktechnieken de lithografische stenen. De aantrekkelijke economie, verbreding van het onderwijs en de opkomende reislust deed in de 50er en vooral in de 60er jaren de behoefte aan atlanten enorm groeien. Naast de handatlas als klassiek atlantype ontstonden huisatlanten, nationale en regionale atlanten, spoorweg- en auto-atlanten, zee-atlanten, luchtfoto- en sateliet-atlanten en vele andere thematische atlanten. Ook kinderen kregen hun eigen moderne kinderwereldatlas, skiërs hun skiatlas en fijnproevers hun smul-atlas. Voldoende vraag bestond er kennelijk ook voor een 'belastingoasentlas'. De belangrijkste thema's van de tentoonstelling zijn Renaissance- en barokatlanten, Atlanten van de Verlichting, Schoolatlanten, Thematische Atlanten en de Aarde in Satelietbeeld. Eveneens zijn er voorbeelden van elektronische atlanten te zien. De tentoonstelling gaat vergezeld van een omvangrijk catalogusboek, met daarin een aantal artikelen van bekende kartografen en kaarthistorici.

Plaats: Bayerische Staatsbibliothek, Ludwigstraße 16, München.

Tijd: 5 april tot 1 juli 1995, maandag tot en met zaterdag van 9-16.30 uur.

Nieuwe facsimile van *Civitates Orbis Terrarum* van Braun en Hogenberg

G. Braun en F. Hogenberg: *Civitates Orbis Terrarum*, Köln, 1572-1617. Zes delen in twee banden. Met introductie van R.A. Skelton en voorwoord van C. Koeman. Japanse heruitgave van de facsimile-uitgave door Theatrum Orbis Terrarum, Amsterdam 1965. Kashiwashobo Publishing Co. Ltd. Honkomagome, Bunkyo, Tokyo, 113, Japan, 1994. 198 000 Yen.

Een Japanse uitgeverij Kashiwashobo te Tokyo heeft zich in de afgelopen jaren gespecialiseerd in de productie van facsimile-uitgaven van series oude stadsplattegronden uit de 19de eeuw: steden in Japan, China, Korea en van Londen. Thans is ook het complete stedenboek met 363 stadsplattegronden en stadsgezichten van Braun en Hogenberg uit 1572-1617 door Kashiwashobo uitgegeven. Deze Japanse facsimile-uitgave werd van de gedrukte uitgave van Theatrum Orbis Terrarum gemaakt omdat de films uit 1965 niet bewaard gebleven zijn, en omdat foto-reproductie van het origineel in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam uiteraard niet mogelijk is.

De Japanse uitgave, die uit twee banden in *plano* bestaat en 23,5 kilo weegt, wordt vergezeld van een elegant uitgevoerd boekje dat de *Introduction* van Dr. R.A. Skelton bevat, aangevuld met een register in het Japans, samengesteld door Dr. Koji Hasegawa, de opvolger van prof. Akio Funakoshi, welke laatstgenoemde velen zullen kennen uit de periode 1975-'76 toen hij aan het Geografisch Instituut te Utrecht studeerde. Evenals de thans uitverkochte facsimile-uitgave van TOT is deze Japanse reproductie in zwart-wit. Dank zij de hoge kwaliteit van de TOT-facsimile is de Japanse druk nog zeer fraai, waaraan ook het hoogwaardige papier debet is. Een zeer bijzondere ervaring is het om de oude stadsplattegronden en stadspanorama's in *plano* te zien, gewend als we zijn aan de vouw in de bladen van een gebonden atlas. De bladen zijn met vier pen- nen in de band bevestigd en gemakkelijk uit de band te lichten.

C. Koeman

BELANGRIJKE UITGAVEN OP KARTOGRAFISCH GEBIED

Ph. Allen

Atlas der Atlassen. Kaartenmakers en hun wereldbeeld. Nederlandse bewerking: Peter van der Krogt Rijk geïllustreerd. 160 p.
ISBN 90 6194 168 7

f 99,-

Covens & Mortier

Stock catalogues of maps and atlases. The 'Catalogus van verscheide koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes geographiques' of Covens & Mortier (1763). A facsimile edition with an introduction by Dr Peter van der Krogt. 141 p.
ISBN 90 6194 098 2

f 159,-

Marcel Destombes (1905-1983)

Contributions sélectionnées à l'histoire de la cartographie et des instruments scientifiques. Selected contributions to the history of cartography and scientific instruments. Ed. by Günter Schilder, Peter van der Krogt and Steven de Clercq. 592 p.
ISBN 90 6194 485 6

f 318,-

Een bundel met 34 artikelen van Marcel Destombes, een van de belangrijkste geleerden op het terrein van de geschiedenis van de kartografie en wetenschappelijke instrumenten. Hij verrichtte met name pionierswerk op het gebied van de Nederlandse kartografie. Bevat tevens een biografie en een uitgebreide bibliografie.

C. Koeman

Miscellanea cartographica

Contributions to the history of cartography. Ed. by Günter Schilder and Peter van der Krogt. 430 p.
ISBN 90 6194 167 9

f 212,-

Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Cornelis Koeman, emeritus hoogleraar kartografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, zijn 21 van zijn artikelen hiervoor geselecteerd. Daarnaast bevat dit boek een uitgebreide bibliografie van zijn werk.

Peter van der Krogt

Globi Neerlandici. The production of globes in the Low Countries. Rijk geïllustreerd. 663 p.
ISBN 90 6194 138 5

f 900,-

Met kartobibliografie van globes vervaardigd in de Nederlanden van ca.1525-1800.

Peter van der Krogt, Marc Hamelers en Paul van den Brink

Bibliografie van de Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlanden. Bibliography of the History of Cartography of the Netherlands. 418 p.
ISBN 90 6194 158 X

f 69,50

A. Stimson

The mariner's astrolabe. A survey of known, surviving sea astrolabes. 191 p.
ISBN 90 6194 017 6

f 212,-

Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat

De kaarten- en atlassendrukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw.

Red. Paul van den Brink en Jan Werner. 112 p.

ISBN 90 6194 387 6

f 75,-

In de Gekroonde Lootsman

Het kaarten-, boekuitgevers- en instrumentenmakershuis Van Keulen te Amsterdam 1680 - 1885.

Onder redactie van E.O. van Keulen, W.F.J. Mörz Bruyns en E.K. Spits. 104 p.

ISBN 90 6194 397 3

f 75,-

Kaarten met geschiedenis 1550-1800

Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis.

Onder redactie van D. de Vries. 123 p.

ISBN 90 6194 377 9

f 75,-

Kunst in kaart

Decoratieve aspecten van de cartografie.

Eindred.: J.F. Heijbroek en M. Schapelhouman. 131 p.

ISBN 90 6194 407 4

f 75,-

*Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.
Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden.*

Besprekingen



The Pont Manuscript Maps of Scotland: Sixteenth century origins of a Blaeu atlas / Jeffrey C. Stone. - *Tring (Herts. England): Map Collector Publications, 1989. - 215 blz., 128 afb., 46 diagrammen.*

In dit boek zijn de resultaten weergegeven van het wetenschappelijk en historisch onderzoek naar een verzameling manuscriptkaarten, bekend als de 'Pont-manuscripts'.

Timothy Pont (ca. 1560-1610) was geen landmeter of kaartmaker van beroep, maar toch heeft hij in de periode van 1584-1596 een nagenoeg volledige topografische opmeting van Schotland verricht. Uiteindelijk hebben deze opmetingen gediend tot het basismateriaal voor Johan Blaeus 54 gegraveerde kaarten in zijn atlas van Schotland, deel 5 uitmakend van de *Atlas Novus*, in Amsterdam gepubliceerd in 1654.

Hoewel vele geleerden uit de Renaissance hun plaatselijke omgeving hebben geкартеerd, hiertoe aangezet door de geschriften van Sebastian Münster (ca. 1530), is al hun veldwerk verloren gegaan en hun manuscript-voorbeelden, door de graveurs gebruikt, zijn evenmin bewaard gebleven. Het is daarom een uniek gegeven dat deze kaartdocumenten, die door de Blaeus en hun medewerkers onder ogen zijn geweest, bewaard zijn gebleven. Van de honderden regionale opmetingen die er in de wereld zijn gemaakt door Hollandse, Engelse of Franse atlasvervaardigers uit de 17de eeuw, is alleen het veldwerk van Pont bewaard gebleven.

Het boek bevat complete beschrijvingen en transcripties van de inhoud van 42 manuscripten van Pont. Het moet voor Stone een tijdsverslindende en moeizame arbeid zijn geweest om het handschrift van Pont te ontcijferen. Met deskundige hulp heeft hij de talloze aantekeningen die Pont, vaak in een krampachtige stijl op zijn kaarten zette, getranscribeerd. Met alle respect aan Ponts prestaties heb ik geconcludeerd dat hij geen flauw idee heeft gehad hoe een topografische opmeting er uit moet zien, wanneer deze op een vel papier wordt uitgelegd. Zijn kaartering lijkt meer op het weergeven van het landoppervlak door middel van een wanordelijke wijze van schetsen, dan op een rangschikking van topografische elementen in hun juiste positie. Kennelijk had Pont nog geen voorbeelden gezien van topografische kaarten, getekend door zijn tijdgenoten in Engeland of op het vasteland. Evenmin heeft hij blijk gegeven van bekendheid met leerboeken over landmeten en kartering.

Ongelukkigerwijze is de inkt op de manuscripten verbleekt zodat het noodt tot transcriptie. De wanordelijke opstelling van het detail moet een ergernis voor Blaeus graveurs zijn geweest, die echter voortreffelijk werk hebben verricht door een troep details om te zetten in een keurige kaart.

De beschrijvingen gaan vergezeld van reproducties van de 42 kaarten in halftoon, waardoor enig verlies in detail is opgetreden. Gedeelten van kaarten van Blaeu zijn ter vergelijking toegevoegd, hetgeen ons een unieke gelegenheid geeft om over de schouder van een 17de-eeuwse graveur heen te kijken, terwijl deze aan het werk is.

Het belangrijkste hoofdstuk in dit boek is Stones beschrijving van de kaartinhoud. Deze vormen een belangrijke bron voor de studie van de lokale geschiedenis en van de historische geografie van het 16de-eeuwse Schotland. In zijn inleiding zet Stone de geschiedenis van de Pont manuscripten uiteen, waarbij hij vele bijzonderheden uit eerdere publikaties, waaronder die van hemzelf, weergeeft. Deze inleiding bevat ook een uitvoerige bespreking van het aandeel, dat Robert en James Gordon hebben gehad in de samenstelling van de manuscripten, die

door Blaeus graveurs zijn gebruikt. De vindplaatsen van manuscripten in Amsterdam hebben eveneens de fijne neus voor onderzoek van de auteur aangetrokken. Stone heeft alle Pont manuscripten vergeleken met die van de Gordons en is tot de conclusie gekomen dat de laatstgenoemde ontleend zijn aan thans verloren gegane manuscripten van Pont. Volgens Blaeus Voorwoord tot de Lezer heeft Robert Gordon de manuscripten van Pont en de drukproeven gecorrigeerd en gecompleteerd. Hedendaagse kartografen zullen het er mee eens zijn dat het noodzakelijk was de manuscripten te verbeteren voor ze aan de graveurs in handen te stellen. Bovendien moest het ontbreken van een schaal worden verholpen. Over de opvallende afwezigheid van het begrip 'schaal' in Ponts kaarten maakt de auteur de volgende opmerking: 'Pont moet het concept van schaal wel in gedachten hebben gehad, maar de afwezigheid van een verwijzing naar een schaal op de meeste kaarten doet vermoeden dat voor Pont de weergave van een lineaire schaal meer een verfraaiing van de graveur was, dan een noodzakelijk hulpmiddel bij de vervaardiging en het gebruik van kaarten'. Slechts 17 bladen hebben een lineaire schaal in Schotse mijlen, maar ze zijn niet gelijk. De gedrukte kaarten van Schotland in Blaeus atlas verschillen eveneens in schaal: de meeste zijn 1:100.000 tot 1:200.000. De afwezigheid van (benaderde) schalen in Stones beschrijvingen van de Pont manuscripten is opvallend en verschillende lezers zullen het oneens zijn met wat hij schrijft: (p. 12) 'Het idee van een benaderde schaal is moeilijk te definiëren ...' en '... het is misleidend zo niet onjuist om een enkelvoudige numerieke vermelding van de schaal van een kaart te geven, waarvan bekend is dat deze een grote variatie aan schalen vertoont'.

Hoewel er weinig aanwijzingen bestaan over de manier waarop Pont afstanden en richtingen heeft gemeten, missen we toch, naar mijn inzicht, in deze publikatie een korte uiteenzetting over contemporaine landmeettechnieken, om het wetenschappelijk peil van Ponts opmetingen te kunnen vergelijken met de materie in de leerboeken. Bovendien zou een kort overzicht over de techniek van het landmeten in de 16de en 17de eeuw Ponts opmetingen in het perspectief van de algemene geschiedenis van de wetenschap hebben kunnen plaatsen.

Voorts was ik wat teleurgesteld in de typografische kwaliteiten van dit boek. De betekenis van het onderwerp, verwijzend naar het bovenstaande, verdient een betere typografie en een betere lay out.

C. Koeman

Deze bespreking heeft tot onze spijt als gevolg van een misverstand geruime tijd bij de redactie in portefeuille gelegen. Wij verontschuldigen ons bij prof. Koeman voor deze slordigheid.
Redactie

Globi Neerlandici: The production of globes in the Low Countries / Peter van der Krogt. - *Utrecht: HES Publishers, 1993. 647 pp; talrijke zwart-wit illustraties en 16 kleurenplaten. f 900.--. ISBN 90-6194-138-5 geb.*

Globi Neerlandici is de uitkomst van tien jaar onderzoek van Nederlandse globes. Dit leidde eerst tot een catalogus van globes in Nederlandse collecties (*Old Globes in the Netherlands*. Utrecht, 1984) en daarna tot de onderhavige uitgebreide en omvattende verhandeling over de geschiedenis van Neder-

landse globes en hun vervaardigers. Hiermee heeft Van der Kragt de bestaande fragmentarische kennis over dit onderwerp gebundeld en verbreed tot een samenhangend en voortreffelijk gedocumenteerd historisch overzicht. Door het gebruik van een titel die aansluit bij die van Koeman voor diens *Atlantes Neerlandici* brengt hij zijn verbondenheid met de kartografen van de Universiteit van Utrecht, waar hij het leeuwedeel van zijn studies verrichtte, tot uiting.

Het boek omvat drie welonderscheiden gedeelten. Het eerste deel (402 blz.) draagt de (hier vertaalde) ondertitel: *De geschiedenis van de produktie van globes in de Nederlanden*, en was reeds in 1989 als proefschrift van de schrijver in het Nederlands verschenen. De huidige Engelse versie bevat aanzienlijk meer illustraties. Het tweede deel van het boek (blz. 405-572) is in vertaling getiteld: *Kartobibliografie van in Nederland gepubliceerde globes uit de 16de tot de 18de eeuw*. Het vormt de kern van de documentatie die aan de basis ligt van het gehele werk. In dit gedeelte worden systematisch alle globes beschreven die voor 1800 in de Nederlanden zijn vervaardigd, tezamen met de vindplaatsen van de diverse edities ervan, voor zover die bekend zijn. In het derde en laatste gedeelte van het boek (blz. 575-624) zijn een aantal *Appendices* tezamen gebracht, nl. de transcripties met hun vertaling in het Engels, en vaak vergezeld van een afbeelding, van de meest belangrijke documenten op het gebied van de Nederlandse globeproductie. Tenslotte vindt men in het boek een overzicht van 'Handleidingen voor gebruikers van globes tussen ca. 1585 en ca. 1650 in Noord-Nederland gepubliceerd', een uitgebreide lijst van literatuurreferenties en een naam-index.

Van der Kragt heeft met dit boek een belangrijk werk gepubliceerd dat zeker lang een standaardwerk zal blijven. Vooral het tweede gedeelte, de kartobibliografie, is uniek, mede omdat de schrijver door het consequente gebruik van een standaardschema voor zijn beschrijvingen van de globes, een algemeen bruikbaar systeem voor de herkenning en identificatie van de verschillende staten en sub-staten van de kartografie van historische globes heeft gecreëerd. Dit systeem berust op de *International Standard Book Description for Cartographic Materials*, de ISBD(CM). Alle beschrijvingen gaan vergezeld van een afbeelding en een transcriptie met vertaling in het Engels van de relevante cartouche(s). Gegeven de enorme hoeveelheid informatie die in het boek is bijeengebracht, is het niet verwonderlijk dat hier en daar een foutje is te vinden. Zo is de toeschrijving op blz. 463 van een stel hemelglobe-segmenten uit de Nicolai Collectie in de Landesbibliothek van Württemberg in Stuttgart aan Jodocus Hondius op zijn zachtst gezegd twijfelachtig. Misschien komt dit omdat de schrijver wat minder bekend is met 16de-eeuwse en vroegere hemelglobes; daaruit valt ook te verklaren dat hij de 'Jachthonden van Boötes' op de hemelglobe van Blaeu uit 1602 (fig. 425 op blz. 167) signaleert als een vroege verschijning, terwijl zij toch reeds op de hemelglobe van Johannes Stöfler uit 1493 te zien zijn. Maar zulke weinig belangrijke onnauwkeurigheden doen volstrekt niet af aan de betekenis van deze schitterende kartobibliografie van historische Nederlandse globes.

Het inleidende hoofdstuk van het boek, over de globeproductie voor en tijdens de Renaissance in de Nederlanden, is niet het sterkste omdat het voornamelijk op secundaire literatuur is gebaseerd. In tegenstelling daarmee tonen de volgende hoofdstukken van het historische gedeelte Van der Kragt op zijn best, bijv. waar hij de competitie tussen de eerste generaties van Amsterdamse globemakers (1585-1598) beschrijft, de Van Langren, Hondius en Blaeu families (hoofdstuk 3). Ook de globefabriek van Valk uit de 18de eeuw (hoofdstuk 9) en Vandermaelen's *Établissement Géographique* te Brussel uit de 19de (hoofdstuk 11) worden fascinerend beschreven.

Na de argumenten van de schrijver over hoe en door wie globes in het verleden zouden zijn gebruikt (hoofdstukken 6 en 10) te hebben gelezen, bleef bij deze referent het ongemakkelijke gevoel bestaan dat de schrijver hier van een nogal eenzijdig gezichtspunt is uitgegaan. De betekenis van de globe als hulpmiddel bij het oplossen van allerlei problemen van astronomische en horologische aard, zoals die o.a. in de diverse 'Handleidingen' en vooral in de daarbij behorende 'oefenopgaven' tot

uiting komt, ontvangt van de schrijver nauwelijks aandacht. Daarom kunnen zijn conclusies over dit aspect niet als definitief worden beschouwd.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat hier een uitstekend en hoogst nuttig boek voor ons ligt, dat vele aangrijpingspunten biedt voor verder onderzoek. Het is voortreffelijk verzorgd, hoewel de Engelse vertaling hier en daar wat te wensen overlaat. Het boek is duur, echter, het biedt waar voor zijn geld, in het bijzonder door de kartografische beschrijving en de veelheid van afbeeldingen. Natuurlijk moet men het wel betreuren dat de hoge prijs de algemene verspreiding van dit zeer waardevolle boek in de weg zal staan.

Elly Dekker

Inde Witte Pascaert : Kaarten en atlassen van Frederick de Wit, uitgever te Amsterdam (ca. 1630-1706) / Jan Werner ; [fotografie: Iman Heystek ... et al.] . - Amsterdam : Universiteitsbibliotheek Amsterdam 1994. - (Kartografie in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam ; 5). - Catalogus bij gelijknamige tentoonstelling. - In samenwerking met Uitgeverij Canaletto Alphen aan den Rijn. - Met literatuur opgave en register van persoonsnamen. - 72 pp. - ISBN 90 6469 690 X. - Prijs f 25,-.

In de zeventiger jaren van deze eeuw verwierf de kaartencollectie van de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam een reeks van vier grote continentkaarten (Europa, Azië, Afrika en Amerika) en een wereldkaart. De vijf wandkaarten zagen het licht bij de kaartproducent Frederick de Wit. Ze verkeerden echter alle in een zodanige staat dat voor het behoud op de langere termijn een gedegen restauratie noodzakelijk was. Jarenlang werd gewikt en gewogen wat er met de kaarten diende te gebeuren. Echt actueel werd dit echter pas op het moment dat er een sponsor - in de gestalte van het Dr. Th. J. Steenbergen Fonds - ten tonele verscheen. Pas toen kon het restauratieproject daadwerkelijk op de rails gezet worden. Vanaf 1992 is het restauratie-atelier J. Sterken uit Ugchelen met de kaarten bezig geweest. Op 23 september 1994 werd het project met een kleine, maar bijzonder leuke tentoonstelling in de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam bekroond. Gezegd mag worden dat Jan Sterken, en zijn collega Judith Welsing, bijzonder fraai werk hebben afgeleverd.

Op de expositie stond het werk van de kaartmaker Frederick de Wit centraal. Onbetwist waren de vijf wandkaarten de grote publiekstrekkingen. In totaal werden niet meer dan 36 objecten getoond. Ondanks, maar liever nog dankzij dit kleine aantal, blijft deze expositie in mijn herinnering een van de leukste die ik ooit zag. De intimiteit van de relatief kleine, maar zeer geschikte zaal en de overzichtelijke, ruim opgezette wijze van presentatie, is hier in belangrijke mate debet aan.

De expositie werd begeleid door een catalogus die qua inhoud en lay-out bijzonder goed aansluit bij het hierboven geschetste plaatje. De catalogus heeft vier vermeldenswaardige inhoudelijke items. Ten eerste een algemeen hoofdstuk over de kaartproducent De Wit en zijn werk. Het hoofdstuk geeft een zeer lezenswaardig overzicht van het oeuvre van De Wit, al mag wel gezegd worden dat de teksten niet erg diepgravend zijn. Bovendien wordt flink gesteund op eerder onderzoek van onder andere Mevr. I. van Eeghen. Het werk van De Wit wordt ingedeeld in wereldatlassen, atlassen van de Nederlanden, stedeboeken, zeekaarten (+ één zeeatlas), wandkaarten, overige kaarten en een paragraaf over zijn niet-kartografische publicaties. De gemiddelde tentoonstellingsbezoeker heeft hier, als hij überhaupt al de moeite wil nemen om de tekst van een catalogus te lezen, beslist voldoende aan. Het tweede onderwerp dat aan de orde komt is het verslag van de restauratie van de vijf wandkaarten. Het hoofdstuk geeft mijns inziens een heel realistisch beeld van de problemen waarvoor zowel de conservator, als de restaurator van de kaarten kwamen te staan. Het hoofdstuk verzandt gelukkig niet in een opsomming van gebruikte technieken en materialen (wil iemand daarvan een beeld krijgen dan kunnen de restauratierapporten daarover uitsluitend geven). Met andere woorden het is een vrij kort, maar plezierig leesbaar restauratieverslag. Het derde onderdeel van

deze uitgave is de catalogus zelf. De 36 objecten worden volgens de ISBD-regels voor kartografische documenten beschreven. Daarnaast worden de meeste van, al dan niet uitgebreide, annotaties voorzien. Ten vierde wil ik de appendices en registers noemen. Naast een persoonsnamenregister, een literatuurlijst en een notenvermelding zijn twee appendices opgenomen. Appendix 2 presenteert de belangrijkste jaren en gebeurtenissen uit het leven van Frederick de Wit. Appendix 1 heeft echter de meeste importantie. De lijst geeft een overzicht van de belangrijkste wandkaarten die De Wit uitgegeven heeft. De lijst is weliswaar samengesteld op basis van eerder verschenen literatuur en noot 36 in de catalogus meldt dat volledigheid niet gepretendeerd wordt, toch mag hij gezien worden als een goed handvat voor toekomstig onderzoek naar de wandkaarten van Frederick de Wit.

Aan het eind mag nog wel even gemeld worden dat de lay out van deze uitgave boven het gemiddelde Canaletto-niveau uitstijgt en dat er een goede balans is tussen de hoeveelheid tekst en de 46 illustraties, die deels zelfs in kleur zijn (sponsoring van de kleurenillustraties door restauratie-atelier Sterken). Zo'n boekje neem je voor je plezier nog eens ter hand.

Dat er, zowel binnen als buiten Amsterdam, nog veel tentoonstellingen en catalogi á la Universiteitsbibliotheek mogen volgen.

Marc Hameleers

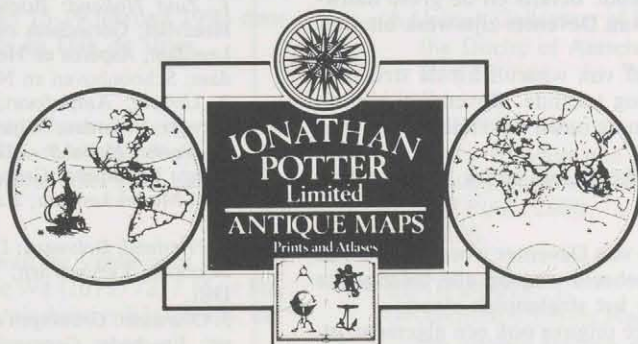
PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074



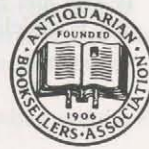
Jonathan Potter Ltd., buys and sells rare and interesting maps
of all parts of the world.

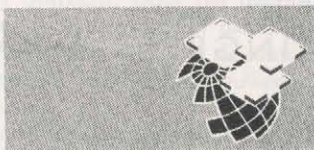
Please contact us for catalogues and stock-lists.

Jonathan Potter Ltd.,
125 New Bond Street, London W1Y 9AF, England

tel 0171 491 3520

fax 0171 491 9754





Robas BV
Leeuwendeldseweg 5
1382 LV Weesp
Tel. 02940-62710
Fax 02940-31550

Weesp, april 1995

Betreft: Stedenatlas Jacob van Deventer

Geachte mevrouw, mijnheer,

Als lezer van 'Caert-Thresoor', zult u ongetwijfeld geïnteresseerd zijn in het werk van de 16de-eeuwse stadscartograaf Jacob van Deventer die leefde van 1500 tot 1575. In opdracht van de Spaanse Koning Filips II tekende hij van alle toenmalige Nederlandse steden de plattegronden. Al deze kaarten zijn verzameld in een atlas die vanaf die tijd bewaard wordt in de Nationale Bibliotheek te Madrid. Eindelijk wordt dit werk volledig door Robas gepubliceerd.

Kenmerkend voor de stadsplattegronden zijn de schitterende pastelkleuren, de opvallende details en de grote nauwkeurigheid waarmee Jacob van Deventer zijn werk uitvoerde.

Uniek is ook het perspectief van waaruit hij de steden in hun middeleeuwse omwalling tekende. Bovendien zijn de kaarten van bijna alle steden de oudst bekende stadsplattegronden.

Kortom, het gaat hier werkelijk om uniek en bijzonder waardevol kaartmateriaal.

In de Stedenatlas van Jacob van Deventer wordt tevens van iedere stad een legenda afgebeeld waarop alle belangrijke gebouwen, stadspoorten en het stratenplan staan.

Vanzelfsprekend is er in deze uitgave ook een algemene inleiding over het werk van Van Deventer opgenomen, geschreven door dr. ir. J.C. Visser.

Deze schitterende atlas bevat de 118 Nederlandse stadsplattegronden.

Het boek heeft een formaat van 18 x 16 cm, een omvang van 240 pagina's en is volledig in kleur gedrukt.

De perfect verzorgde uitgave is **in linnen gebonden** en voorzien van goud op de snede rondom.

De intekenprijs is geldig tot **eind april 1995 en bedraagt voor de lezers van 'Caert Thresoor' f 118,-*** (Daarna f 189,-). U zult onder de indruk zijn van dit werk!

Bovendien wordt uw naam vermeld in een apart intekenregister.

Ik kijk met grote waardering uit naar uw reactie en teken, met vriendelijke groet,

ROBAS BV
Sebastiaan Rompa



1. *Zuid Holland*: Brielle; Delft; Dordrecht; Geervliet en Heenvliet; Gorinchem en Woudrichem; Gouda; Den Haag; Leerdam; Asperen en Heukelum; Leiden; Rotterdam; Schiedam; Schoonhoven en Nieuwpoort; Vianen; Vlaardingen.
2. *Utrecht*: Amersfoort; Montfoort; Oudewater; Rhenen; Utrecht; Woerden; Wijk bij Duurstede; IJsselstein.
3. *Noord Holland*: Alkmaar en Beverwijk; Amsterdam; Edam; Enkhuizen; Grootebroek; Haarlem; Hoorn; Medemblik; Monnickendam; Naarden; Purmerend; Weesp en Muiden.
4. *Friesland*: Bolsward; Dokkum; Franeker; Harlingen; Hindeloopen; Leeuwarden; Sloten; Sneek; Staveren; Workum; IJlst.
5. *Overijssel, Groningen en Drenthe*: Almelo; Delden; Deventer; Enschede; Genemuiden; Goor; Hardenberg; Hasselt; Kampen; Oldenzaal; Ootmarsum; Steenwijk; Vollenhove en Genemuiden; Zwolle; Appingedam; Groningen; Coevorden.
6. *Gelderland*: Arnhem; Bredevoort; Buren; Culemborg; Doesburg; Doetinchem; Elburg; Groenlo; Harderwijk; Hattem; 's-Heerenberg; Lochem; Nijmegen; Tiel; Wageningen; Zaltbommel; Zutphen; Leerdam, Asperen en Heukelum.
7. *Zeeland*: Aardenburg; Axel; Brouwershaven; Goes; Hulst; Middelburg en Arnemuiden; Oostburg; Reimerswaal; Sint-Maartensdijk; Sluis; Tholen; Veere; Vlissingen; Westkapelle; Zierikzee.
8. *Noord Brabant en Limburg*: Bergen op zoom; Eindhoven; Geertruidenberg; Helmond; 's-Hertogenbosch; Heusden; Megen; Zevenbergen; Gorinchem en Woudrichem; Echt; Montfoort; Roermond; Valkenburg; Venlo; Weert.

* De stedenatlas verschijnt medio mei 1995 en wordt de eerste week van juni bij u thuisbezorgd.



Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

DANNER, H.S. et al.

... die water keert : 800 Jaar regionale dijkzorg in Hollands Noorderkwartier / H.S. Danner, H.Th.M. Lambooi, C. Streefkerk; eindred. D. Aten, N.C. Woestenburg. - 170 p. - ISBN 90-71123-28-6. - Kaartenbijlage met reproducties van zeven oude kaarten: Waeterland (anoniem, ca. 1530, ARA VTH 2461); Afbeelding van 't Koe-gras / J.D. Soutman (1674); Zeevangk met de aangrenzende kooogen (1775); [De sluizen en duikers in Waterland] / Jan Jansz. Backer (1631); [De banne, dan wel de polder Oostzaan] / Joannes Leupenius (1693); Assendelft in zijnen circumstantiën / [naar Andriaen Anthonisz.] (1595); [Aag-tendijk/Assendelver Zeedijk] / [Floris Jacobs naar een kopie door Jan Potter naar een origineel van C. Olensz. (1604 naar kopie 1579, origineel 1552)].

DÜRST, A.

Monumenta Cartographica Neerlandica: Ein kartenhistorisches Monumentalwerk / Arthur Dürst. - In: *Cartographica Helvetica* 11(1995), blz. 18-19.

GALERA I MONEGAL, M.

Història de la cartografia. IV. curs: 'La cartografia dels Països Baixos' (Barcelona, 15 al 19 de febrer de 1993) / Montserrat Galera i Monegal. - In: *Documents d'Anàlisi Geogràfica* 25(1994), blz. 171-192. - Samenvatting (in het Catalaans) van de historisch-kartografische cursus 'De kartografie van de Nederlanden', gehouden van 15-19 februari 1993 door Peter van der Krogt, Jan Smits en Dirk de Vries.

GRAEVE, J. DE

How did Gerard Cremer or Gerard Mercator design his grid with increasing latitudes, called the 'Mercator Projection'? / Jan De Graeve. - In: *IMCoS Journal* 59(1994), blz. 25-29.

HAMELEERS, M.

Ontwerptekeningen van Adriaen van de Velde voor de kaart van Amsterdam van Frederik de Wit (1671/72) / Marc Hameleers. - In: *Maandblad Amstelodamum* 81(1994)6, blz. 166-171.

Zeven kaarten van Cornelis Koel van militaire versterkingen buiten Amsterdam (1674) / Marc Hameleers. - In: *Jaarboek Amstelodamum* 86(1994), blz. 91-106.

HEIJDEN, H. van der

The Development of Cartography in the Low Countries / Henk van der Heijden. - In: *IMCoS Journal* 59(1994), blz. 6-10.

HOGENES, J.

Brussel in kaart: evolutie van het stedelijk weefsel van de Brusselsse binnenstad 1550-1992 / Jos Hogenes. - Amsterdam: [s.n.], 1994. - 86 p. - met kaart.

IMHOF, D.

The Business Relationship between Christopher Plantin and Gerard Mercator / Dirk Imhof. - In: *IMCoS Journal* 59(1994), blz. 17-23.

KADASTRALE ATLAS

Aalsmeer inclusief Kudelstaart, Kalslagen / [samenst. en red.: W.J. van den Berg]. - Haarlem: Stichting Kadastrale Atlas

van Noord-Holland 1832, 1994. - 180 blz., 106 blz. pl.; ill. - (Kadastrale Atlas van Noord-Holland 1832; dl. 5). - ISBN 90-73358-05-1.

Geertruidenberg in 1832. - 's-Hertogenbosch: Stichting Kadastrale Atlas Noord-Brabant, 1994. - 2 dl.: ill., krt., tab. - (Kadastrale Atlas Noord-Brabant). - ISBN 90-75260-01-6.

Schoonhoven. - Schoonhoven: Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland, 1994. - 107 blz.; ill. - (Kadastrale Atlas Zuid-Holland 1832; dl. 1). - ISBN 90-5345-042-4.

KROGT, P. van der

Het verhoudingsgetal als schaal en de eerste kaart op schaal 1:10.000 / P.C.J. van der Krogt. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 21(1995)1 = *NGT Geodesia* 37(1995)1, blz. 3-5.

Das 'Plenilunium' des Michael Florent van Langren: Die erste mondkarte mit Namenseinträgen / Peter van der Krogt. - In: *Cartographica Helvetica* 11(1995), blz. 44-49.

MILZ, J.

Der Duisburger Stadtplan von 1566 des Johannes Corputius und seine Vermessungsgrundlagen / Joseph Milz. - In: *Cartographica Helvetica* 11(1995), blz. 2-10.

MINNEN, B.

A Unique Collection of Feudal Maps: the 'Cadastral' Maps of the Duchy of Aarschot (1596-1601), Brabant, Belgium / Bart Minnen. - In: *IMCoS Journal* 59(1994), blz. 10-15.

ORENSTEIN, NA.

Hendrick Hondius and the business of prints in seventeenth-century Holland / Nadine Orenstein. - Roosendaal: Van Poll Publ., 1995. - c. 250 p. - ISBN 90-72658-37-X. - ca. f 195,-.

SZATHMÁRY, T.

Deutchum 1596-os Magyarország térképének eddig ismeretlen (utolsó) kiadása = Der bisher unbekannte Zustand von Ungarnkarte Deutchums (1661-1663) / Szathmáry Tibor. - In: *Cartographica Hungarica* 4(dec. 1994), blz. 2-8. Tekst in Hongaars en Duits.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HELVETICA No. 11 (Januar 1995)

Milz, Joseph, Der Duisburger Stadtplan von 1566 des Johannes Corputius und seine Vermessungsgrundlagen (blz. 2-10).

Wallner, Thomas, Die Topographische Karte des Kantons Solothurn von Urs Josef Walker (blz. 11-17).

Dürst, Arthur, Monumenta Cartographica Neerlandica: Ein kartenhistorisches Monumentalwerk (blz. 18-19).

Rickenbacher, Martin, Das Alpenpanorama von Micheli du Crest: Frucht eines Versuches zur Vermessung der Schweiz im Jahre 1754 (blz. 21-34).

McIntosh, Gregory C., Christoph Kolumbus und die Piri-Reis-Karte von 1513 (blz. 36-42).

Krogt, Peter van der, Das 'Plenilunium' des Michael Florent van Langren: Die erste mondkarte mit Namenseinträgen (blz. 44-49).

CARTOGRAPHICA HUNGARICA No. 4 (1994. december)
Szathmáry Tibor, Deutchum 1596-os Magyarország térképének eddig ismeretlen (utolsó) kiadása = Der bisher unbekannte Zustand von Ungarnkarte Deutchums (1661-1663) (blz. 2-8).

Gróf László, A hitéért égettetett el Servetus Mihály élete és halála (blz. 9-11).

Brichzin, Hans, Eine Ungarnkarte von Nicolaus Angielus, sowie Grund- und Aufrisse ungarischer Festungen aus dem Jahr 1566 im Sächsischen Hauptstaatsarchiv zu Dresden, Teil II (blz. 12-18).

Szántai Lajos, Magyarország városképes, sokszorosított térképmetszetei 1626-1850, I. rész (blz. 19-33) (kartobibliografie van kaarten van Hongarije met stadsgezichten).

Tobler, Felix, Der Atlas der Diözese Raab (Győr) aus dem Jahre 1821 (blz. 34-39).

Raum Frigyes, Bendefy (Benda) László a térképtörténet (blz. 40-41).

Deák Antal András, Johann Christoph Müller 'határmenti' térképei (blz. 42-45).

Gróf László, Marsigli gróf élete III. rész (blz. 46-50), met Engelse samenvatting van delen 2 en 3: The life of count Marsigli.

Czigány István, Buda ostrom és erődítési térképei (blz. 51-54).

IMCoS JOURNAL, No. 59 (Winter 1994)

Heijden, Henk van der, The Development of Cartography in the Low Countries (blz. 6-10).

Minnen, Bart, A Unique Collection of Feudal Maps: the 'Cadastral' Maps of the Duchy of Aarschot (1596-1601), Brabant, Belgium (blz. 10-15).

Imhof, Dirk, The Business Relationship between Christopher Plantin and Gerard Mercator (blz. 17-23).

De Graeve, Jan, How did Gerard Cremer or Gerard Mercator design his grid with increasing latitudes, called the 'Mercator Projection'? (blz. 25-29).

THE MAP COLLECTOR, No. 69 (Winter 1994)

O'Dea, Fabian, The wandering cape: the location of Pointe Ritchie, Newfoundland (blz. 2-8).

Burgess, Tony, Crossing the English Channel, 1751-1994 (blz. 10-14).

Dawson, Joan, John Elliott Woolford's Nova Scotia Road Book (blz. 18-23).

Roberts, Iolo & Menai, Printed maps of the whole of Wales 1573-1837: Part II: a chronological list (blz. 26-31).

MAPLINE, Nos. 75-76 (Winter 1994-95)

Barnett, LeRoy, Michigan maps on stationery (blz. 1-6).

Morris, Patrick A., Newberry acquisitions: the Fitzgerald polar collection (blz. 9-12).

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. H. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 6231476



Old and Rare maps. West Indiana

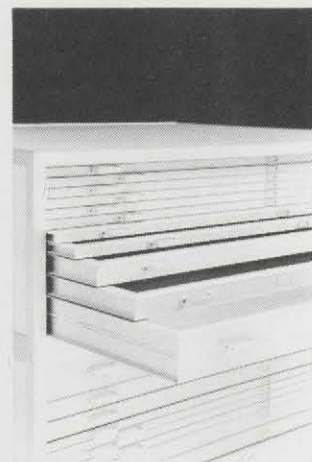
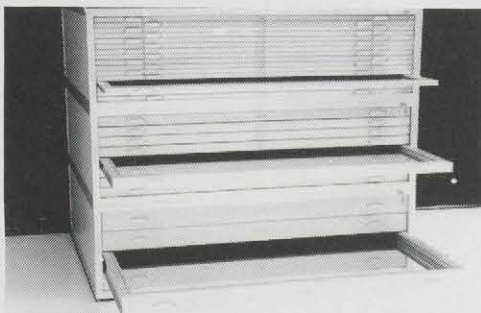
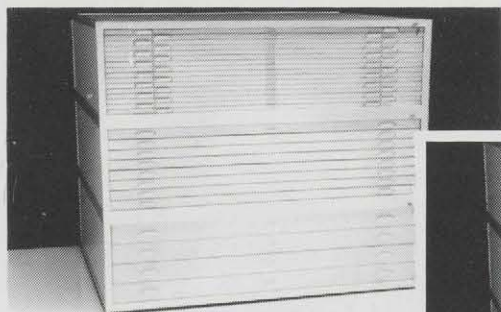


JEZET INTERNATIONAL Bvba
CONSERVATION ENGINEERS



"PLANORAMA"

Archiefkasten en - modules.
 Onderhoudsvrij aluminium.
 Diverse hoogtes van laden.
 Bodemplaat naar keuze.



Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
 Telefoon 01652-20242/44 - Fax 01652-20262

MONUMENTA CARTOGRAPHICA NEERLANDICA

De Monumenta Cartographica Neerlandica stelt zich ten doel zeldzaam Nederlands kartografisch materiaal te inventariseren, te beschrijven en gedeeltelijk in facsimile uit te geven.

Op deze manier wordt een betere toegankelijkheid van Nederlandse kartografische rariora geboden aan kartografen, historici, kunsthistorici, liefhebbers van oude kaarten enz. in de gehele wereld. Met de publicatie van de Monumenta Cartographica Neerlandica wordt de hoop uitgesproken, dat een nog betere waardering van de Nederlandse kartografie in haar bloeiperiode wordt bevorderd. Talrijk nieuw materiaal wordt voor het eerst genoemd en geïllustreerd. Elk deel bestaat uit een rijk geïllustreerd tekstboek (28,5 x 40 cm) en een portefeuille (41 x 58 cm) met een groot aantal facsimiles.

Monumenta Cartographica Neerlandica I

Kaartenmap met tekstdeel (172 pagina's)

Günter Schilder

f 275,— ISBN 90 6469 561 X

Monumenta Cartographica Neerlandica II

Kaartenmap met tekstdeel (172 pagina's)

Günter Schilder

f 275,— ISBN 90 6469 573 3

Monumenta Cartographica Neerlandica III

Kaartenmap met tekstdeel (352 pagina's)

Günter Schilder

f 295,— ISBN 90 6469 651 9

Monumenta Cartographica Neerlandica IV

Kaartenmap met tekstdeel (370 pagina's)

Günter Schilder

f 300,— ISBN 90 6469 660 8

Nova et accurata Geographica Inferioris Germaniae;

(Amsterdam 1607) Deel I Petrus Kaerius

Atlas met inleiding

Günter Schilder

f 190,— ISBN 90 6469 662 4

Gewestkaarten van de Nederlanden;

Kaarten met een picturale weergave van alle kerken en kloosters

Jacob van Deventer (1536-1545)

Kaartenmap met tekstdeel

Prof. dr. ir. C. Koeman

f 185,— ISBN 90 6469 673 X

Generaale land-kaart van de Loopicker-waard, gemeeten A° 1771;

David Willem Carel Hattinga

Tekstdeel met kaart

Prof. dr. ir. L. Aardoom

f 95,— ISBN 90 6469 664 0

HISTORISCHE STADSPLATTEGRONDEN VAN NEDERLAND

Een reeks kaartwerken, waarin de belangrijkste plattegronden van Nederlandse steden vanaf de 16e tot en met de 20e eeuw worden gereproduceerd. Verschillende plattegronden bestaan uit meerdere bladen.

Historische stadsplattegronden van Nederland

kaartenmap met tekstdeel

I **Amsterdam**, W. Hofman

f 160,— ISBN 90 6469 556 3

II **Rotterdam**, P. Ratsma

f 185,— ISBN 90 6469 624 1

III **Utrecht**, Marijke Donkersloot-de Vrij

f 125,— ISBN 90 6469 647 0

IV **Batavia**, Bea Brommer

f 150,— ISBN 90 6469 649 7

V **De steden van Hollands Noorderkwartier**, Jan Beenakker

(Alkmaar, Beverwijk, Edam, Enkhuizen, Grootebroek, Hoorn, Medemblik, Monnickendam, Purmerend)

f 225,— ISBN 90 6469 658 6

VI **Haarlem**, B. Speet, A.G. van der Steur en mw. M.H.G. Clement-van Alkemade

f 185,— ISBN 90 6469 672 1

LOSSE KAARTEN

Provinciekaarten (in kleurendruk);

Christiaan Sgrooten (1577-1603)

Blad Noord-Holland/Friesland

f 25,—

Blad Zeeland

f 25,—

Blad Limburg

f 25,—

(andere bladen in voorbereiding)

Canaletto



Postbus 68 2400 AB Albert Einsteinweg 25a Alphen aan den Rijn.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

Telefoon 01720-44667*

Telefax 01720-40209